

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

← ————
STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

HADAK ÚTJÁN

A népvándorláskor
fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

Budapest, 2019. november 15–16.

Főszerkesztő: Türk Attila

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET

MARTIN OPITZ KIADÓ

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 24.2

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 4.2

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology (Kiev)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeology (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Research Group of Early Hungarians of RCH
(Budapest)

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD
Budapest, November 15–16, 2019

Főszerkesztő
Türk Attila

BUDAPEST 2023

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

Árpád-ház Program

A kötet a

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

ELKH

Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

támogatásával valósult meg

A kötet megjelenését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Információs Hivatal „Tudományos Mecenatúra Pályázat”
MEC_K_21 alprogramja támogatta (MEC_K_141246).

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás és a kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarorszá-
g és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történelmi és
Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Szerkesztők

Jancsik Balázs – Sudár Balázs

Munkatárs

Ambrus Edit

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-35-3

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténelmi Kutatócsoport –
PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

CSEPEL-SZABADKIKÖTŐ 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK KERÁMIAANYAGA

SZIGETI JUDIT* – GYULAI FERENC**

Kulcsszavak: 10–11. századi kerámia, kora Árpád-kori kerámiakutatás, Csepel-Szabadkikötő, kézikoron-golt fazék, makroszkópikus, mikroszkópikus és analitikai kémiai vizsgálat

Absztrakt: 2015 nyarán Csepel-Szabadkikötő területén a BTM munkatársai két, 10–11. századra keltezhető temetőrészlet 143 sírját tárták fel. A temetők leletanyaga, temetkezési és viseleti szokásai értékes információkkal gazdagították a korszakról alkotott ismereteinket. A tanulmány a temetők 20 kerámia- (étel)mellékeltes sírját, illetve edényeit elemzi, értve ez alatt azok tartalmát is.

2015 nyarán a Budapesti Történeti Múzeum régészeti megfigyelést, majd megelőző feltárást végeztek a Csepel-Szabadkikötő területén. A feltárást két helyszínen, egymástól 150 méter távolságra párhuzamosan zajlott, annak az ismert nagy kiterjedésű kora Árpád-kori temetőnek a területén, melynek sírjai az 1950–60-as évek építkezési folyamata napvilágra hozott, illetve a 80-as években tovább pusztított (*I. kép 1*).¹ A temetők két hajdani homokdombon helyezkedtek el (1–2. temető),² melyek Ny–K-i irányban húzódtak a mai Csepel-Szabadkikötő középső területén, a Petróleum utcától északra, az 5. rakodó darupályái vonalában 150 m hosszán. A 18–19. századi térképeken két domb látható, ezek nyomát a temetkezések szintadatai igazolták, a hajdaniombok tetejét pedig egy nagy sírnélküli folt jelezte, amit a 20. század elején, a kikötő kiépítésekor elhordhattak (*I. kép 2–5*). A 2015. évi régészeti munkálatok 143 sír feltárását tették lehetővé számunkra, mely korántsem jelenti azt, hogy a hajdani kora Árpád-kori temetők még földben lévő összes sírját meg tudtuk volna menteni. Továbbá már a fel-

tárást idején sejthető volt, hogy nem egy nagyméretű temető két végét találtuk meg, hanem legalább két különálló, és „működő” sírmezővel állunk szemben. A nyugati, Dunához közelebb fekvő temetkezések annak a nagyobb temetőnek lehetnek sírjai, amit I. Melis Katalin a 80-as években látott elpusztulni, illetve az ’50–’60-as években a darupálya, és a vasúti sín alapozási munkálatai megbolygattak.³ Ennek az immár 2. temetőnek nevezett sírmezőnek csupán keleti, és déli végét sikerült lehatárolnunk. Keleten egy nagyobb árokszakaszhoz egyértelműsítette ezt, déli irányban pedig „elfogytak” a temetkezések. A keleten végig futó árokszakaszhhoz illeszkedve ásták meg a sírgödörket, illetve az árok mellett feltűnően magas volt a gyermeksírok száma. Mindebből arra következtettünk, hogy az árok a temetőt határolta le keleti irányból. A temető nyugati irányban biztosan folytatódik, itt jelenleg egy csarnoképület áll, melynek túloldalán a Duna irányában 2008 tavaszán feldőlt temetkezést találtunk. Ez a sír lehet a nyugati széle a temetőnek.⁴ Északi irányban a kimarkolt kikötő helyezkedik el, de 50 méteres szakaszon a

* Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Régészeti Intézet 1113 Budapest, Daróczy út 3. judszig@gmail.com

** Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem 2103 Gödöllő, Páter Károly u. 1. gyulai.ferenc@uni-mate.hu

¹ Póczy Klára jelentése 1957: MNM Adattár 487.B.VIII, BTM Adattár: 1048–79; Pamer Nóra jelentése 1959: BTM Adattár 1949–79, L 68/59; Zolnay László jelentése 1967: BTM Adattár 1050–79, 7/67; BTM Adattár 1966–79; ZOLNAY 1968; I. MELIS 1997, 59, 77, 2. kép; I. MELIS 2005, 73; Schreiber Rózsa jelentése 1967: BTM Adattár 1050–67, 7/67; SZIGETI 2018, 231–232, kutatástörténeti áttekintéssel.

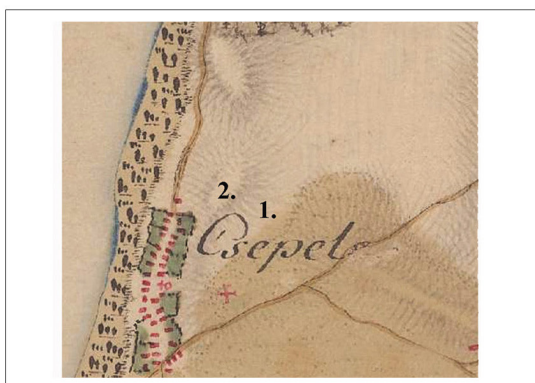
² A tanulmányban a két temető sírok edényeit 1–2/ sírszámmal jelölöm.

³ I. MELIS 2005, 73.

⁴ Terei György és Szigeti Judit feltárása (2008), Csepel-Szabadkikötő, Ferport Kft. csarnoképítést megelőző feltárást.

1

2

3

4

5

1. kép. 1: Csepel-Szabadkikötő területe; 2: Első katonai felmérésen a két temető; 3: Második katonai felmérésen a két temető; 4: Pest és környékének áttekintő térképe 1775; 5: Harmadik katonai felmérésen a 2. temető helye
 Fig. 1. 1: Plan of the Csepel-Szabadkikötő site; 2: The two cemeteries on the First Military Survey map; 3: The two cemeteries on the Second Military Survey map; 4: Pest and its surrounding environment 1775; 5: The location of the second cemetery on the Third Military Survey map

temetkezések még a betonburkolat alatt helyezkedhetnek el. A vázak itt a mai burkolat alatt közvetlenül, vagy legfeljebb 40–50 cm-es mélységben feküdtek, így nagy a valószínűsége annak, hogy az elmúlt évszázad kikötőkiépítési munkálatai a sírokat megsemmisíthették. Sajnos a Ferroport csarnok alatt, annak helyén nem volt régészeti megfigyelés, így nincs adatunk a sírokra (2. kép).

A keleti irányban 150 méter távolságban feltárt sírcsoport (1. temető) egy másik temetőhöz tartozik, aminek csupán nyugati végét nem tudtuk tisztázni, itt a sírok a beton alatt maradtak. Az 1. temetőben 36 temetkezést tudtunk megmenteni, melyek egy csoportját a 10. század végére datálhatjuk (2. kép). A két temető időrendjében némi eltérés felfedezhető, ezt a mellékletek és a temetkezési szokások változása mutatja meg. A két temető a 11. században, annak első felében biztosan egymással párhuzamosan „működött”, de az 1. temető már említett kisebb sírcsoportja a 10. század vége felé mutat. Sajnos mindkét temető csak töredéke a hajdani sírmezőknek, így nehéz bármilyen biztos pontot meghatározni azok időrendjében.⁵ A 2. temetőt 20 db Árpád-kori érme segíti keltezni, így Szt. (I.) Istvántól Béla dux időszakáig vannak a temetőben érmék viseleti, és obulus elemként. Különleges viseleti módban 12 db Szt. (I.) István érmét találtunk,

ami eddig párhuzam nélküli a korszak temetőiben.⁶ Ugyancsak kiemeli a temetőket a korszak emlékei közül az a tény, hogy sajnálatos módon kevés feltárt temetkezést ismerünk a 10–11. század fordulójáról Budapest területén, illetve nem nagy a száma azoknak, melyek publikálásra is kerültek.⁷ Továbbá a temető mellékletei közül jelentősnek mondhatjuk annak kerámiaanyagát, mely a tanulmány tárgyát képezi. A feltáráskor nagy figyelmet fordítottunk a kerámiaanyag feltárására, azaz annak tartalmának megőrzésére is. A két temető kerámiaanyagának elemzését együtt végeztük el, azok földrajzi (150 m) közelsége és egyidejű használata miatt. Nem láttuk értelmét az egy időben használt két sírmező edényeit külön tárgyalni, azok esetleges, vagy kívánt összehasonlítását így is el lehet végezni. Természetesen ezt a munkát elvégeztük, és mint alább látható lesz, a két temető kerámiaanyaga között nem találtunk olyan különbséget, mely indokoltá tette volna elemzésüket ketté bontani. A táblákon sírszám szerinti növekvő sorrendben szerepelnek az edények, a képaláírásban jelezve mely temetőhöz tartoznak. A két temető edényei minden vizsgált szempont (anyag, forma, készítéstechnika, díszítés) alapján egy horizontot képviselnek, a 10–11. századi kerámiák nehezen keltezhető csoportjába tartoznak.

10–11. SZÁZADI TEMETŐK KERÁMIAANYAGÁNAK KUTATÁSTÖRTÉNETE

A 10–11. századi temetők kerámiaanyagát, edényes sírjait elsőként Kiss Attila tanulmánya rendszerezte.⁸ Munkáját megelőzően jelent meg az egyik legnagyobb 10–12. századi temetőnk, Halimba-Cseres közlése Török Gyula tollából. Török a temető 132 sírjában feltárt kerámiaanyagot a kor igényei szerint elemezte, de a temető vitatott korszakolása a kerámiaanyag közlését is zavarossá, töredezetté tette.⁹ Az edények első komolyabb készítéstechnikai elemzését Parádi Nándor végezte el dolgozatában,

melyhez már használhatta Török halimbai temető kerámiaanyagát.¹⁰ Majd a temetkezési szokásokat vizsgálva Tettamanti Sarolta foglalta össze a kerámiamellékletes sírokról, azaz az ételmelléklet adás szokásról ismereteit.¹¹ Kiss Attila Baranya megye 10–11. századi temetkezéseit bemutató kötete újra az edények vizsgálata felé terelte a figyelmet. A kötetben megjelent a Majs-udvari rétek temető közlése, ahol 23 edény került napvilágra. Az edényeknek immár igényesebb, és informatívabb rajzai jelentek

⁵ SZIGETI 2016a; SZIGETI–HORVÁTH–TEREI 2016; SZIGETI 2018.

⁶ SZIGETI 2018.

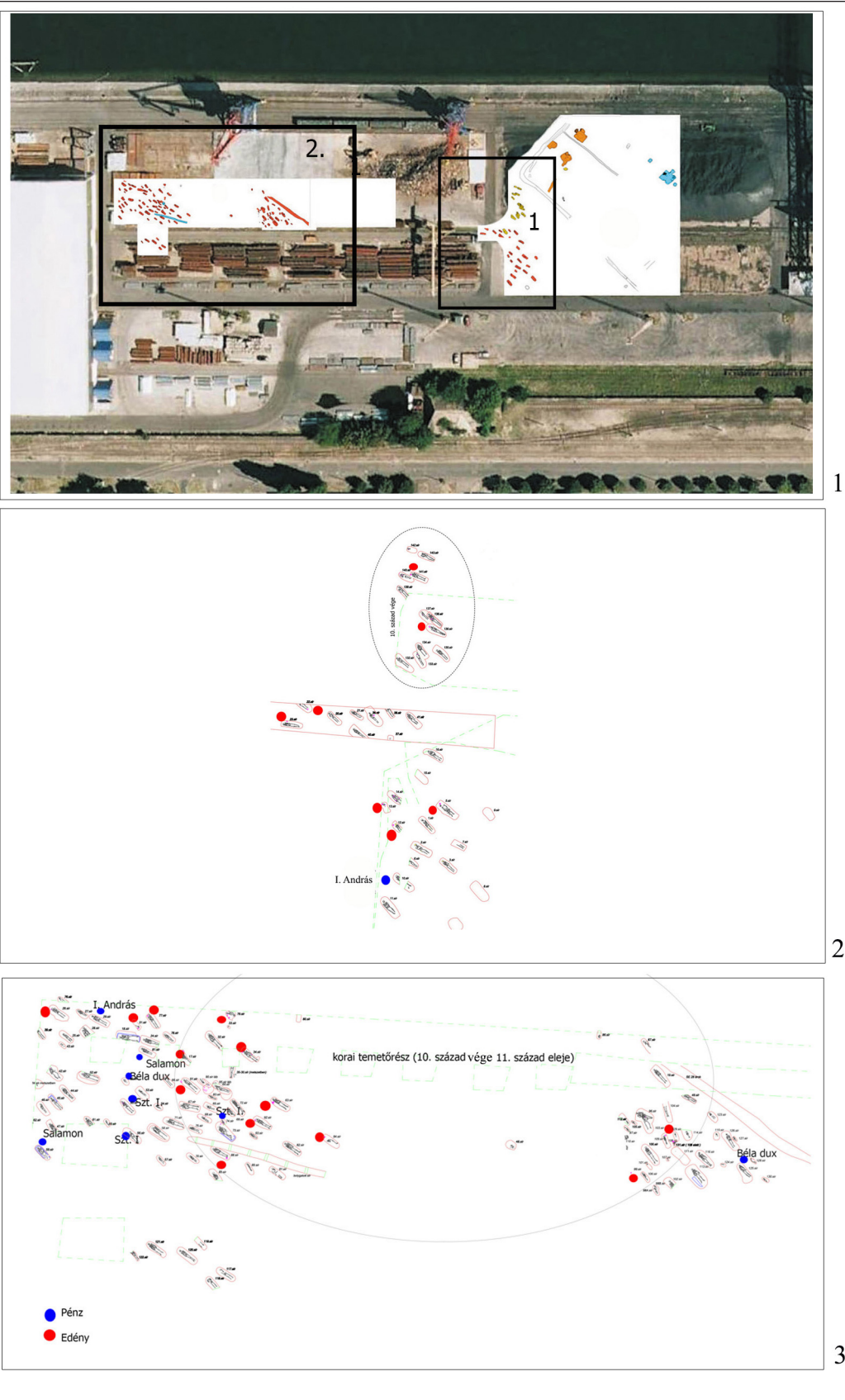
⁷ BENCZE–SZIGETI 2010; BENCZE–SZIGETI 2015.

⁸ KISS 1969.

⁹ TÖRÖK 1962, 55–64, 94–98.

¹⁰ PARÁDI 1959.

¹¹ TETTAMANTI 1975, 104–107.

2. kép. 1: Az 1–2. temetők a kikötő területén; 2: 1. temető; 3: 2. temető
 Fig. 2. 1: Cemeteries 1 and 2, within the Csepel-Szabadkikötő site; 2: Cemetery 1; 3: Cemetery 2

meg, mellyel az összehasonlító elemzéseket meg lehetett tenni.¹² Szinte ezzel egy időben készült el Kvassay Judit doktori disszertációja, aki összegyűjtötte és rendszerezte formai szempontok alapján az addig előkerült 10–12. századi sírok edényeit.¹³ Munkáját folytatta, és kiegészítette legutóbb Merva Szabina, az azóta sírból előkerült kerámiákkal, rávilágítva a regionális kutatás fontosságára.¹⁴ Szintén mikroregionális vizsgálatot végzett Takács Miklós Veszprém megye kerámiaanyagát bemutató tanulmányában.¹⁵ Az elmúlt 10 évben sorozatban megjelenő honfoglalás és kora Árpád-kori temetkezéseket meggyéknént, vagy kisebb földrajzi régiókként bemutató korpuszszorozat nagyban hozzájárult ahhoz,

hogy az edényeket, és a kerámiamellékletes sírokat pontosabban tudjuk tanulmányozni. A közelmúltban a kerámiaanyagon elvégzett természettudományos vizsgálatok újabb adalékokkal szolgálnak ahhoz, hogy az edények kronológiáját megkíséreljük pontosítani.¹⁶ Ezt a törekvést szolgálja, hogy a már feldolgozott, de a mai kor követelményeinek már nem megfelelő, vagy hiányos temetőközlések anyagát újra értelmezzük és immár a 21. század elvárásainak megfelelően újra feldolgozzuk.¹⁷ 10. századra igazoltan keltezhető telep jelenleg nem sok ismert,¹⁸ így minden olyan kerámiaedény, mely 10. századi temetkezésből kerül napvilágra jelentős régészeti forrásértékkel bír.

A TEMETŐK KERÁMIAANYAGA, AZ EDÉNYMELLÉKLETES SÍROK ELEMZÉSE

A két temető 20 sírjában volt edény, mely az összes temetkezés 13,9%-a (1/ (19,44%) 5, 12, 13, 22, 23, 136, 141. sír; 2/ (11,9%) 17, 26, 31, 34, 51, 63, 77, 79, 88, 92, 94, 99, 109. sír), továbbá három sírban, a sír földjében kerámiatöredék (1/ 20. sír; 2/ 18, 68. sír). Százalékos arányát tekintve az edény (étel) mellékletes síroknak, a csepeli sírmező előkelő helyet foglalja el a 10–11. századi temetőink között (megjegyezve, hogy a temetők egyike sem teljesen feltárt).¹⁹ Edények a temetők kezdeti korszakában (10. század vége – 11. század első harmada), nemtől és kortól függetlenül kerültek elő. A csepeli temetőben előkerült 20 edény mindegyike kifestett, eltérő formakincessel, felületük égett, kormos volt megtalálásukkor. Minden edény beleillik a klasszikus 10–11. századi kerámiatipológiába, mind formájukat, anyagukat, díszítésüket elemezve (4–11. kép).

A sírokból kerámiaedény egyéb mellékletekkel együtt ritkán fordult elő, ezek többnyire gyűrűk,

hajkarikák, és kések (1/ 5, 13, 136. sír; 2/ 34, 79, 88. sír; 12. kép). A látszólag leggazdagabb sírokból, ami alatt ebben az esetben a nemesfémből készült ékszerek, ruhadíszek megjelenését értjük, nem volt kerámiaedény, azaz ételmelléklet. Nem került elő edény olyan sírban, melyben pénzmelléklet (obulus, viseleti elem) volt. Azokban a sírokból, ahol állatcsont jelzi a temetéskor sírba tett húsos ételmaradványt egy esetben volt edény is, de ez a sír volt a temető egyetlen kirabolt temetkezése (1/ 5. sír). Az állatcsont és edény (étel) melléklet együttes jelentkezése meglehetősen ritka a 10–11. századi temetkezésekben.²⁰ Az edényes sírok közül több bolygatott volt (1/ 5, 13, 17. sír; 2/ 31, 79, 94, 99. sír). Továbbá a végső értékelést befolyásolja, hogy mindkét temetőt csak részben volt módunk feltárni. A 2. temetőben az edényes sírok a sírmező északi részén helyezkednek el, egy képzeletbeli határvonal választja el azokat a déli részen elhelyezkedő obulussal elhantolt vázaktól (2. kép).

¹² KISS 1983, 150–151, 66–67. ábra, 102–107. tábla.

¹³ KVASSAY 1982; KVASSAY 2013.

¹⁴ MERVA 2008; MERVA 2016.

¹⁵ TAKÁCS 1996.

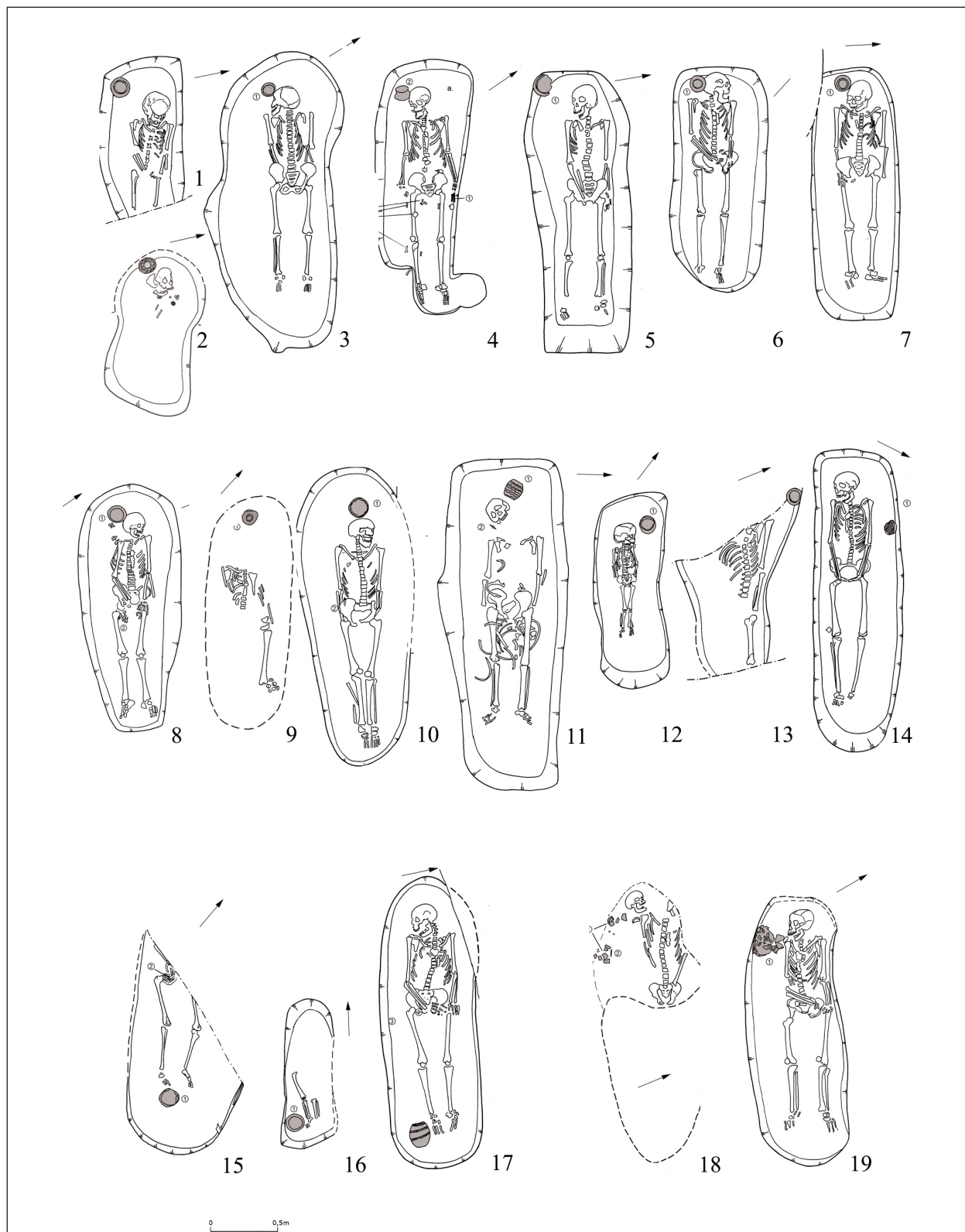
¹⁶ SZIGETI–SZILÁGYI 2013; SIMONYI 2013; SIMONYI 2016; MERVA–SZAKMÁNY 2016; WOLF 2019, 53–86.

¹⁷ SZIGETI–SZILÁGYI 2013; HORVÁTH–MERVA–TOMKA 2012, 390–398; SZIGETI 2005; SZIGETI 2016b; HORVÁTH 2014, 174–175.

¹⁸ WOLF 2003; WOLF 2013; WOLF 2019; LÁZÁR 1998.

¹⁹ HORVÁTH–MERVA–TOMKA 2012, 390.

²⁰ KVASSAY 1982, 16–17.

3. kép. A kerámia (étel) mellékletes sírok az edény síron belüli helyzetével. 1: 12. sír; 2: 13. sír; 3: 26. sír; 4: 34. sír; 5: 51. sír; 6: 77. sír; 7: 141. sír; 8: 92. sír; 9: 94. sír; 10: 136. sír; 11: 5. sír; 12: 109. sír; 13: 17. sír; 14: 23. sír; 15: 22. sír; 16: 31. sír; 17: 88. sír; 18: 79. sír; 19: 63. sír

Fig. 3. Graves with pottery associated with food offerings and their exact location. 1: Grave 12; 2: Grave 13; 3: Grave 26; 4: Grave 34; 5: Grave 51; 6: Grave 77; 7: Grave 141; 8: Grave 92; 9: Grave 94; 10: Grave 136; 11: Grave 5; 12: Grave 109; 13: Grave 17; 14: Grave 23; 15: Grave 22; 16: Grave 31; 17: Grave 88; 18: Grave 79; 19: Grave 63

AZ EDÉNYEK SÍRON BELÜLI HELYZETE (3. kép)

Az edényeket minden esetben fenekükre állítva helyezhették a sírba, egyetlen esetben kővel lefedték a száját (1/ 23. sír). Ez arra enged következtetni, hogy a többi edényt is feltehetően lefedhették valamilyen fedővel, mely talán fából, mára elkorhadt anyagból készülhetett. A kerámiák síron belül elhelyezkedésére két alapvető helyzetet tudunk megfigyelni, ez a koponya és váll környéke, illetve a bokacsontok melletti helyzet, amit további hat alcsoportra lehet osztani (3. kép). Nyolc sírnál, mely a legjellemzőbb volt a temetőben, a koponya jobb oldala mellé, a sírgödör falához helyezik az edényt (1/ 12, 13, 141. sír; 2/ 34, 51, 77, 92, 94. sír). Két sírban a koponya bal oldala mellett (1/ 5; 2/ 109. sír), ugyancsak két sírban a koponya mögé (2/ 94. sír; 1/ 136. sír), két sírban a bal felkarcsont (1/ 23. sír; 2/ 17. sír), két sírban a jobb felkarcsont mellett (2/ 63, 79. sír) és három sírban a jobb boka mellett volt az edény (1/ 22. sír; 2/ 31, 88. sír). A két temetőben a rítusok keverednek, de az 1. temetőben jellemzőbb a koponya

jobb oldala mellé helyezett edény, egyetlen esetben helyezték a jobb boka mellé és a koponya mögé azt. Nem volt különbség az életkor és nemek tekintetében sem, hogy hova helyezik az edényt (ételt).

Az edények síron belüli helyzetével először Tettamanti Sarolta foglalkozott. Megállapította, hogy az Alföld északi részén, a Felső-Tisza-vidéken és a Duna-Tisza közén a fejhez helyezett edény a jellemző, míg a Dunántúlon, és attól északra a lábak mellé állított edény a domináns.²¹ A csepeli temető beleillik az elképzelésbe, de itt is, és más azóta feltárt temetők esetében megfigyeltek alapján elmondható, hogy ennek inkább kronológiai és/vagy hitvilági, hagyományokhoz való ragaszkodás lehet az oka. A Halimba-Cseres temetőben egyértelműen látszik, hogy a 11. század végén, és a 11–12. század fordulóján helyezik csak a fej mellé az edényt. Ennek oka feltehetően egy új népcsoport megjelenése lehet, a temetőn belül a jelenség két különálló tömbben mutatkozik csak.²²

AZ EDÉNYEK ANYAGA

Az edények színe változatos, gyenge minőségű, alacsony hőmérsékleten, oxidált körülmények közötti égetésről tanúskodik. Vöröstől a szürkéig, a sárgától a barnáig minden árnyalat előfordul, három edény színe viszont ettől élesen elüt, ezek az edények sárgásfehér színűek, és rossz anyagminőségben készültek, díszítésük a 11–12. század fordulójára mutat. Általában foltosra égtek, felületük találáskor több esetben kormos volt. A jelenséget nem feltétlenül kell a hajdani tűzhelyhez, azaz főzési tevékenységhez kötnünk, hiszen régészeti adatokkal igazolt, hogy a kerámiaedényeket börtokban vagy egyéb szerves anyagból készült anyagban is tartották, helyezhették a sírba.²³ Igen jó megtartásúak az edények, a három alább (és már fentebb ismer-

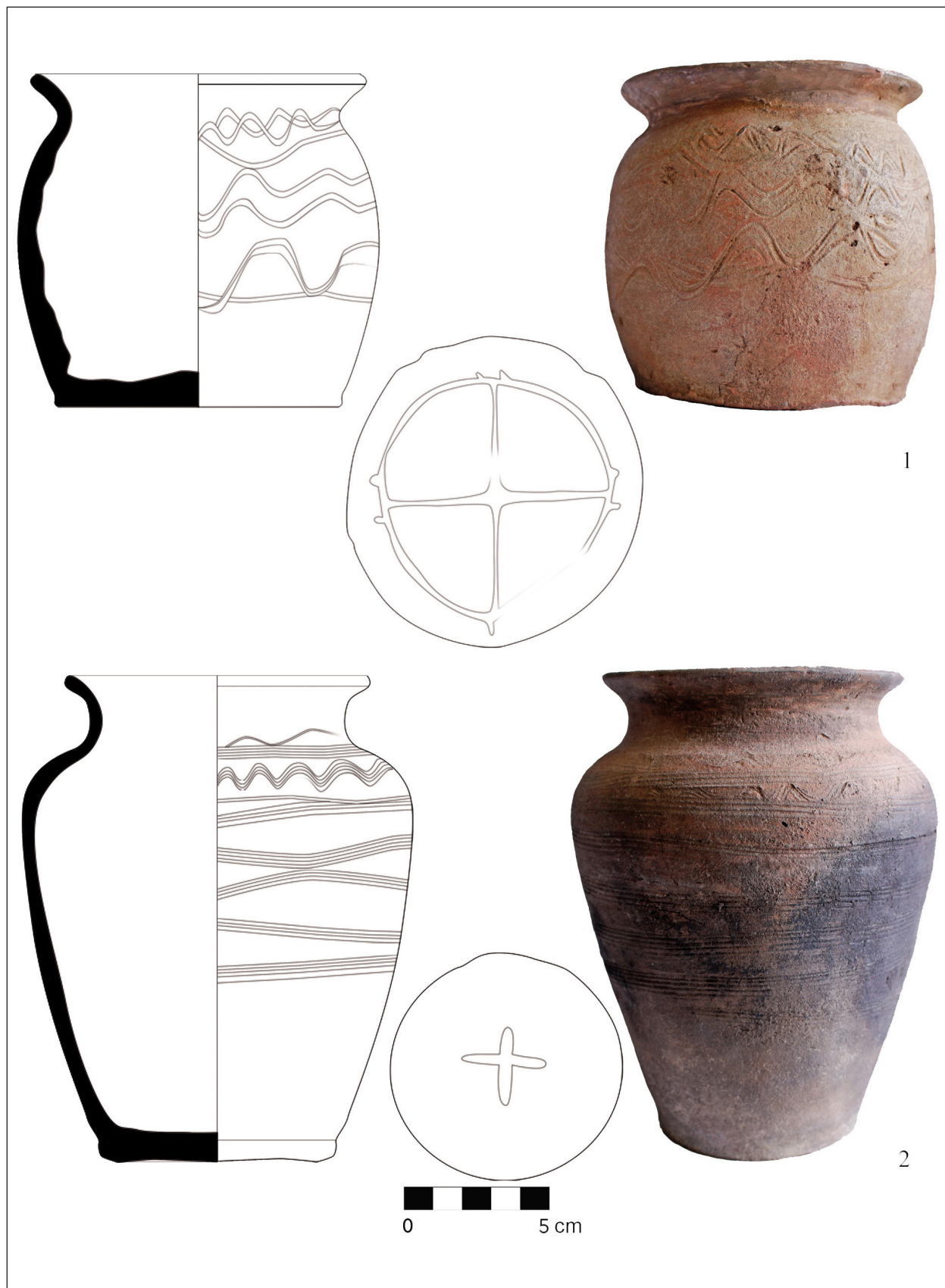
tett eltérő színű) tárgyalt, eltérő anyagból formált edényt kivéve. Régészeti módszerekkel megfigyelve alapvetően kétféle anyag típus látható az edényeken. Egyik a homokkal, annak kétféle szemcseméretű változatával soványított 17 edény, mely jellemző a kerámiaanyag egészére. Homokkal soványított edényeket két csoportra tudjuk szétválasztani. Első csoport a finom szemcsés anyagúak (1/ 13. sír; 2/ 34, 88. sír, 5. kép 1; 7. kép 1; 8. kép 2). A többi homokkal soványított edényben durvább szemcseméretű homok látható. A homokkal való soványítás teljesen általános a 10–11. századi kerámiaművességben.²⁴ A másik csoport a már színében is teljesen eltérő 3 edény. A három eltérő anyagú kerámiánál a szendvicsszerűen kiégett agyag 3 részre válik, és hullik

²¹ TETTAMANTI 1975, 104.

²² SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 863.

²³ <https://ikon.mn/n/uj1?fbclid=IwAR0-D1z37I5KD3wVby8RltQmNzTY9HX75gXuGYlvBheobLEgmPyPtxFw8cs> (megtekintés: 2020.06.01.) Felmerül annak lehetősége, hogy a felületi fekete színű szerves anyag nem feltétlenül korom, elképzelhető, hogy az edény bőrbe volt csomagolva, és ennek rothadási folyamata hasonlóan fekete réteget képez az edény oldalán, mintha korom lenne. Az anyagvizsgálatok elvégzése után tudunk erre pontos választ adni (TAKÁCS 1997, 208 ; WOLF 2003, 94, 101, 26. j; WOLF 2013, 756). A kormos felület elemzése folyamatban van.

²⁴ KVASSAY 1982, 18; LÁZÁR 1998, 74; WOLF 2003, 95; SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 867.

4. kép. 1–2: 1. temető 5. sír; 12. sír
 Fig. 4. 1–2: Cemetery 1, Graves 5 and 12

szét. Kívül belül sárga, közepén szürke színű, mely még valamilyen szerves fehér anyagot is tartalmaz.²⁵ Ezek az edények a temetők legnagyobb méretű fazekai is egyben (1/ 136. sír; 11. kép 2; 2/ 51, 63. sír; 7. kép; 8. kép 1). Felületük kopik, mintha máz lenne rajtuk.²⁶ Igen finom szemcsés homokkal soványítottak, díszítésük kissé eltér a többi edényétől, van ugyan rajtuk a jellemző hullám-, és vonalköteg, de

a 63. sír edényének vonalköteg díszje csigavonalban egyenletes sorközzel egészen az edény fenékrészéig díszít. Ez a fajta díszítésmód a 12. században megjelenő fehér kerámiák felé mutat, és ebben a temetőben egyedülállóan jelenik meg. Sajátos „köröm nyomkodásos”, beböködött díszítés van a 2/ 51. sír edényének vállán, mely szintén a 11–12. század fordulójára húzná fel a keltezt (8. kép 1).

KÉSZÍTÉSTECHNIKA

Az edények, egy kivétellel – mely edény kézzel formált (2/ 79. sír) – kézi korongon, hurkatechnikával formáltak (9. kép 2).²⁷ Sokszor ovális formájú szájukat és feneküket, aszimmetrikus testüket a billegő, nem teljesen stabilan rögzített koronglap okozhatta.²⁸ A legtöbb edény belsején látni a hurkák el nem dolgozott vonalát. Az edények szinte mindegyikét utánkorongolták, ez a peremek belső ívén jól látható. Az edények fenékrésze vastagabb, utólag az alsó 2-3 cm-t mindig jobban eldolgozzák, elsimítják. Ez az utólagos simítás a díszítés felvitele után történt meg, mert azt felülsimítják. Néha mélyebben bekarcolják az edény e részét (2/ 17. sír;

5. kép 2). A szakirodalomban ismert, hogy az edények fenékrészéhez használt agyagot néha eltérő módon soványítják, növelve ezzel a hőállóságát.²⁹ Az edények fenekén több esetben talpgyűrű látható, mely vagy fényesre kopott (2/ 17, 31. sír), vagy kormos feketére égett (5. kép 2; 6. kép 3). Több edénynél az agyag letüremkedik a fenék szélén, a lap éppen akkora lehetett, mint a fenék (2/ 26, 88; 1/ 141. sír; 6. kép 2; 8. kép 2; 11. kép 3).³⁰ A két edény egyéb tekintetben is teljesen hasonló készítés technikát mutat (2/ 26, 88. sír). Ellenkező példa is előfordul, mikor az agyag talpgyűrűt képez, azaz felkenődik az edény oldalára (1/ 23. sír; 6. kép 1).

FORMA

Minden edény fazék formájú. A legkisebb edényeket nevezhetnénk bögréknek is. Ezeknek az edényeknek a formai leírására már Kvassay Judit doktori dolgozatában a kifizék elnevezést használta, így elvetve a „bögre, csupor” megnevezést.³¹ Takács Miklós ezzel ellentétben felveti a lehetőségét annak, hogy a mindenkor vizsgált telep illetve temető kerámiaanyagait alapos vizsgálat alá vetve, leírva az adott lelőhely edényeit kell kialakítani a formai terminológiát.³² A szakirodalomban ugyanezen probléma

folytán megoszlanak a vélemények az „asztali edények” megnevezés jogosságán.³³ Wolf Mária hívta fel a figyelmet a borsodi kisebb méretű edények felületén látható koromnyomok (hivatkozva más, sírból előkerült „bögréken” látható koromnyomok) alapján, arra, hogy ezeket a „bögréket” főzésre használhatták, így a kifizék elnevezést javasolja használni. Ugyanakkor megkérdőjelezi a korszakban magának az asztalnak, és tálalásnak a meglétét is.³⁴ A csepeli edények mindegyikén szintén korom

²⁵ Hasonló soványítást írt le a Halimba-Cseres temető 80. sír edényének anyagvizsgálatakor Szilágyi Veronika: SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 866–870; illetve JANKOVICH 1991, 191 hasonló kagylós soványítást figyelt meg.

²⁶ Engőb szerű mázat mutatott ki a Halimba-Cseres temető 338. sírjából származó edényen Szilágyi Veronika mikroszkópos anyagvizsgálata: SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 868.

²⁷ Ritkán előfordul a 10–11. századi leletanyagban a korong nélkül készült kézzel formált kerámia: SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 864; MÉRVA 2016, 63, 7. kép.

²⁸ PARÁDI 1959, 13, 33.

²⁹ SIMONYI 2001, 370; WOLF 2003, 86; RINGER 2006, 204.

³⁰ BIRÓ 2015, 83, 23. j.

³¹ KVASSAY 1982.

³² TAKÁCS 1998, 67–68.

³³ TAKÁCS 1997, 208.

³⁴ WOLF 2003, 94, 26. j; WOLF 2013, 756.

volt, a legtöbb edény teljes felületén, néhányánál a fenékrészen volt megfigyelhető.³⁵ Az edényeket így a kifizék formai elnevezéssel illetném, de felvetődik a kisebb edények láttán az a gondolat, hogy az „asztali edények” elnevezés helyett használható lenne a „tálaló edények” elnevezés is.³⁶

A fazékforma típuson belül a zömök, gömbölyded, széles szájú, lefele szűkülő, a peremnél mérhető legnagyobb szélességű kifizékek jellemzők (1/ 5; 2/ 17, 31. sír), illetve a hasonló alakú, de már vállban legszélesebb kis fazék (2/ 34, 77, 79, 92, 109; 1/ 141. sír; 4. kép 1; 5. kép 2; 6. kép 3; 7. kép 1; 9. kép 1–2; 10. kép 1; 11. kép 1, 3). Gömbölyded, viszonylag keskeny szájú kis fazék négy sírban volt (1/ 13, 23; 2/ 26, 88. sír; 5. kép 1; 6. kép 1–2; 8. kép 2). Öt sírban volt viszonylagosan nagy méretű fazék (1/ 12,

22, 136; 2/ 51, 63. sír; 4. kép 2; 5. kép 3; 8. kép 1; 11. kép 2). Ezek a temető legnagyobb edényei 17-19 cm-es mérhető magassággal. A temető majd minden edénye a zömök fazékforma elnevezéssel jellemezhető. Egyetlen edénynél figyelhetünk meg rövid, hangsúlyos nyakat (1/ 12. sír; 4. kép 2), hosszúkás, nyúlánk formát, a többi edénynél a nyak csupán egy törés az edény pereme alatt.³⁷

Az edények peremkialakítása egészen egyszerű. Enyhén, néha vízszintesig kihajló peremek legömbölyítettek, ferdén kifelé, vagy függőlegesen levágottak. Csupán a 2/ 34. sír kifizéke tér el ettől, profilált, tagolt, alávágott peremével kilóg a kerámiaanyagból. Ugyancsak eltér a 2/ 51, 63. sír két fazékának pereme, melyek szintén profiláltak (7. kép 1–2; 8. kép 1).

DÍSZÍTÉS

Az edények mindegyike díszített. Minden esetben egyetlen eszközt használtak a díszítés kialakításához, mely egy vagy több ágú fésű-szerű eszköz lehetett. Az edényeken látható bekarcolt vonal és hullámvonal, illetve ezek kombinációi. Jellemzőbb a vonal és hullámvonalköteg, utóbbi jellemzően a vállon jelentkeznek.

A díszítéseket 4 csoportra lehet osztani. Első variáció mikor az edényen egyágú eszközzel csigavonalban vonaldíszet visznek fel (1/ 23; 2/ 34. sír). A 23. sír edényét egyetlen sorközzel, majdnem a fenéig díszítik, egészen a nyaktól indítva azt. A 34. sír kerámiáján már mélyebben bekarcolva, egyenletes sorközzel, sűrűn, az alsó egyharmadig díszítenek. Ennek az edénynek a perem kialakítása már a 11–12. századi kerámiaművesség felé mutat. A két edény szinte teljesen azonos méretű (6. kép 1; 7. kép 1).

Második csoportja a díszítéseknek a bekarcolt hullámvonal és vonaldísz, mely még nem vonalköteg, csupán egyágú eszközt használhattak ebben az esetben is. Az ide sorolható edények (1/ 5, 13, 17, 22, 141; 2/ 31, 63, 79, 109. sír) mindkét temetőben előfordulnak (4. kép 1; 5. kép 1–3; 6. kép 3; 7. kép 2; 11. kép 3; 9. kép 2; 11. kép 1). Egyetlen

edényen csak hullámvonal van, vonaldísz nincs (1/ 5. sír; 4. kép 1).

Harmadik díszítésmód a többágú, immár vonalkötegnek nevezhető forma, ennek két alcsoportja különíthető el. Egyik, amikor a nyakon és vállon vonalköteggént indul a díszítés, majd átvált hullámvonalköteggé a vállon, majd a hason ismét vonalköteggé alakul (1/ 12; 2/ 77. sír, 4. kép 2; 9. kép 1). Másik változat mikor a vállon indul a minta hullámvonalköteggént, alatta a fenék felett vonalköteg látható (2/ 26, 88, 92, 99; 1/136. sír, 6. kép 2; 8. kép 2; 10. kép 1, 3; 11. kép 2). A mintát minden esetben ugyanazzal az eszközzel viszik fel, igen hasonló a 1/ 12. sír illetve a 2/ 26, 77. sír és 88. sírok edényének díszítése, talán egy mester készíthette azokat. Előbbiek az 1., utóbbiak a 2. temetőben kerültek elő.

Negyedik díszítés mód csupán egyetlen edényen látható (2/ 51. sír), „köröm nyomkodásos” minta a vállon (8. kép 1).

Egyetlen edényen már a perem külső oldalán látható hullámvonal díszítés (2/ 109. sír; 11. kép 1). Feltűnő a kerámiaanyagban a korszakra (11. század közepe) már nem annyira jellemző hullámvonal köteggel való díszítés nagy aránya (13 edényen). Ezt

³⁵ Visszaulnék arra, hogy anyagvizsgálat nélkül eldönteni egyelőre nem tudjuk, hogy korom, vagy bármilyen szerves anyag elrothadt maradványa van-e az edényeken.

³⁶ SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 863–864; HORVÁTH–MERVA–TOMKA 2012, 393: az „egytálétel göngyöleg” kifejezést használva.

³⁷ WOLF 2003, 90; WOLF 2019, 35–36.

a díszítésmódot archaikusnak, a 9–10. század felé mutató hagyománynak tartja a kutatás.³⁸ Ebben a temetőben az egyéb mellékletek alapján biztosan a 11. század középső harmadáig megmarad. A három eltérő anyagú edényen látható „köröm nyomkodá-

sos” díszítés (2/ 51. sír) a vállon, illetve csigavonalban lefutó bekarcolt vonaldísz (2/ 63. sír), melyek megjelenését a kutatás a 11. század végére, 12. századra keltezi.³⁹

FENÉKBÉLYEG

Öt edény kivételével, melyek mind a kislemezeken álló vállban legszélesebb csoportjába tartoznak (1/ 141; 2/ 34, 79, 92, 109. sír) minden edény fenekén van bélyeg. A szakirodalomban korainak vélt, a teljes feneket betöltő, esetleg bonyolultabb bélyeg két edényen látható (1/ 5, 13. sír; 4. kép 1; 5. kép 1).⁴⁰ Ez a két bélyeg motívumában is egyedülálló. A 13. edény gömbölyded formájú kis fazék, melynek legnagyobb szélessége az edény középmagasságában van. Az edény külső felülete találáskor erősen kormos, fekete színű volt. Egy gyermek koponyájának jobb oldalához helyezték. A motívum alapja a kereszt forma, de a kereszt szárai minden irányban három ágra oszlanak, és betöltik az edény fenekét. Az 5. sírban a teljes fenéken körben kereszt motívum látható, ahol a kereszt szárai beolvadnak a körbe, mintegy kerék küllőként. A sírban női váz volt, melynek mellkasi részére ráabolva, feldúlták és kifosztották a sírt.

A fenékbélyegeket 3 csoportra osztottuk formájukat tekintve. Első csoportba tartoznak a négy irányba mutató, de szárain szétváló kereszt formájú bélyegek (1/ 13, 23; 2/ 77. sír; 5. kép 1; 6. kép 1; 9. kép 1). Szintén keresztet formálnak a második csoport bélyegei. Egy részük sima kereszt a fenék közepén (1/ 12; 2/ 88, 94. sír; 4. kép 2; 8. kép 2; 10. kép 2), másik részük körbe foglalt kereszt motívum (1/ 5; 2/ 31, 99. sír; 4. kép 1; 6. kép 3; 10. kép 3). Végül, három edény fenekén András-kereszt alakú bélyeg látható (1/ 22, 136. sír; 2/ 63. sír; 5. kép 3;

11. kép 2; 7. kép 2). Két esetben körben, egy edényenél kör nélkül, de töredékesen kivehetően.⁴¹

A fenékbélyegek problematikájával régóta foglalkozik a szakirodalom. Elsőként Höllrigl József kísérelte meg a fenékbélyegek alapján meghatározni az edények korát, és szétválasztotta azokat domború és homorú bélyegekre.⁴² Részletesen elemezte az edények, és a fenékbélyegek készítési technikáját Parádi Nándor.⁴³ Az azóta megjelent anyagközlések szinte mindegyike kitér több, kevesebb terjedelemben a fenékbélyegek problematikájára.⁴⁴

A szakirodalom kétféle megközelítéssel vitázik a fenékbélyegekről. Egyrészt némileg tisztázott azok készítési technikája, a kézi korongokkal való összekapcsolása, kronológiája. Ugyanakkor a bélyegek jelentése, értelmezése, annak oka, vagyis hogy miért is vannak az edények fenekén mai napig nem tisztázott.

Jelentésük megfejtése a szimbólumok kutatása felé vezet. A 10–11. századi edényművességben teljesen általánosan elterjedtek a kereszt formájú fenékbélyegek.⁴⁵ Kézenfekvő magyarázat lehet a keresztnek különböző változatainak nagyszámú megjelenésére a kereszténység elterjedése. Azonban Wolf Mária legutóbbi összefoglalásában rámutat arra, hogy a keresztet, mint ősi szimbólumokat, azaz a négy égtáj, évszak jelképét nem keresztény környezetben is használják. A kör a folyamatosság, az örökkévalóságot jelképezi, együttes alkalmazásuk a két szimbólum erősítő hatása lehet.⁴⁶

³⁸ TAKÁCS 1996, 339; JANKOVICH 1991, 191; WOLF 2003, 96; SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 865; WOLF 2013, 767.

³⁹ PARÁDI 1959, 26.

⁴⁰ HÖLLRIGL 1930, 162–164; TÖRÖK 1962, 121–122.

⁴¹ WOLF 2013, 767.

⁴² HÖLLRIGL 1930, 142–170.

⁴³ PARÁDI 1959.

⁴⁴ TÖRÖK 1962, 119–120; WOLF 2013, 766–768; WOLF 2019, 50–52: legutolsó részletes összefoglalással.

⁴⁵ PARÁDI 1960, 92; TÖRÖK 1962, 80–89; KOVALOVSKI 1980, 46; JANKOVICH 1991, 192; WOLF 2013, 767; SZIGETI–SZILÁGYI 2013, 865.

⁴⁶ WOLF 2013, 768: további szakirodalommal.

Egyik nézet szerint a fenékbélyegek mesterjegyek lennének, mások óvó bajelhárító, hitvilági elképzelések kivételéseit látják a jelekben. Előbbi nézetet vallók szerint a fazekasság ebben az időszakban már manufaktúrákban zajlott, így a jelek „termékvédjegyként” értelmezhetőek.⁴⁷ Ennek ellentmond, hogy nem találni azonos, teljesen megegyező bélyegeket, illetve, hogy ennek a korszaknak más termékeit sem látják el mesterjegyekkel.⁴⁸ A kutatók másik része úgy véli, ezek a jegyek óvó védő, bajelhárító jelentésük miatt kerültek az edények fenekére. Ebben a korban ők a fazekasságnak háziipari jelleget képzelnek. A mesterek, ha nem is voltak teljesen tisztában a szimbólumok jelentésével, hagyományaiból tudhatták milyen formájú edényre milyen jel kell kerüljön, hogy megvédje az edényt (vagy annak tartalmát) a káros, ártó dolgoktól.⁴⁹

A fenékbélyegek kialakítási módjáról több elképzelés ismert.⁵⁰ Megjelenésüket a kézikorongok használatával hozzák összefüggésbe, mely korongba, vagy kisebb alátétlapba belevésték az edények fenekén látható jeleket, ilyenkor az edény elkészültevel azt, ezzel a kis rátétkoronggal együtt emelik le a nagyobb kézikorongról.⁵¹ Bíró Gyöngyvér tanulmányában részletesen kitér a kisebb korongrátét ismertetésére, amit „vendégtányér” elnevezéssel illetnek a fazekasok.⁵² Az edények alján legyűrődő agyag szintén a kisebb korongrátét használatát feltételezi. Esetleg a már stabilabb, gyorsabban forgó kézikorongoknál lehetett erre szükség. Érdemes megfigyelni, hogy van-e a fenékbélyeges edényeken utánkorongolás nyom, vagy van-e összefüggés a szimmetrikus felépítésű edények és a bélyegek között. Itt Csepelen nincs, a legegyszerűbb utánkorongolatlan edényke fenekén van a legnagyobb bélyeg (5. sír).

EDÉNYEK KELTEZÉSE

Az edények keltezését a hozzájuk tartozó sírok temetőkön belüli helyzete, illetve az egyéb mellékletek alapján tudjuk pontosítani. Előbbi szempont alapján két edényt a 10. század végére a 11. század fordulójára datálók, ezek a 136. és a 141. sírok kerámiaedényei (11. tábla 2–3). A két sír abba a kis sírsoportba illeszkedik, melyek egyéb mellékletek alapján erre a korszakra leszűkítve jól datálhatók (2. kép 3).⁵³ A 2. temetőben inkább annak északi részén jelenik meg a kerámia (étel) melléklet. Itt az elválás éppen a hajdani domb tetején lehetett, melyből arra következtethetünk, hogy először a domb északi részét (tetejét) „népesítették” be, majd a déli oldalt. Ebben az esetben az edényes sírok lehetnek a korábbiak, a 11. század első harmadáig keltezve, majd ezt követték az éremmellékletes sírok Szt. (I.) István dénárral megjelenve és a 11. század 70-es

éveikig datálva azokat. A 2. temető térképére tekintve, melyen az edényes és pénzes sírokat ábrázoltuk, látható, hogy az obulus adásának szokása Szent (I.) István uralkodása alatt terjedhetett el (2. kép 2). Ez részben a pénzforgalom elindulásának, részben az obulusadás begyűrűzésének köszönhető (mely a mellékletadás egyházi tiltásának jele lehet, az edényt étellel tiltották, de a pénz a ruha alá rejtve nem tűnt fel temetéskor, talán nyakláncba fűzve, mint személyes ékszer engedélyezve volt). Edények pénzzel együtt nagyon ritkán fordulnak elő a kora Árpád-kori temetőinkben. Ennek feltételezett hitvilági okait már Török Gyula Halimba-Cseres temető elemzésekor fejtegette.⁵⁴ A temető 132 edényes sírja közül csupán egyetlen sírban volt dénár is. A második legnagyobb sírmező Majs-Udvari-rétek temető egyetlen sírjában sem keveredett érem edénnyel.⁵⁵

⁴⁷ SZÓKE 1994, 257.

⁴⁸ WOLF 2013, 768 további szakirodalommal.

⁴⁹ PARÁDI 1960, 93; WOLF 2013, 768.

⁵⁰ VÉNINGER 2019.

⁵¹ PARÁDI 1959, 30.

⁵² BÍRÓ 2015, 83, 23. j.

⁵³ SZIGETI 2018.

⁵⁴ TÖRÖK 1962, 54, 95.

⁵⁵ KISS 1983, 177, 179.

A csepeli temetőtöredékek alapján azt gondoljuk, hogy az edénymelléklet adásának szokása I. (Szent) István uralkodásától fokozatosan szűnhetett meg, ekkortól a szokást lassan felváltotta az obulus adása.

Csupán hét sírban volt egyéb melléklet az edények mellett, melyek azok keltezését pontosíthatnák. Három sírban vaskés (2/ 34, 79; 1/ 136. sír), egyben vas ár (1/ 5. sír), három sírban gyűrűk (1/ 22; 2/ 88, 92. sír) és egyetlen sírban üveggyöngyök (1/ 13. sír). A 13. gyermek sírban nem volt olyan gyöngytípus, mely a sírt csak a 10. század felé kelteznie, az egyik típus párhuzama a majsi temető 94, 267, 484. sírjaiból, 10. század végétől a 11. századra első harmadának végéig stabilan keltezhető temetkezéseiből került napvilágra,⁵⁶ így ezt a sírt is az ezredforduló utánra, talán annak első felére helyezzük (12. kép 6).

A gyűrűk négy típust képviselnek. A 22. sírban öntött, kissé szögletes formájú rovátkolással fonást utánzó karikagyűrű volt (12. kép 1). Párhuzamai számos 11. századi temetőből ismertek. A gyűrűk érdekességét különös formájuk adja. Ugyanis a gyűrűk külső íve négyzet alakú, míg belső ívük kerek. Pusztaszentlászló temető értékelésekor a szerzők leírása szerint, a gyűrűk úgy néznek ki, mintha 4 dudor díszítené azokat.⁵⁷ Hasonló gyűrűt közöl Horváth Ciprián a Szombathely Kisfaludy utca 53. sírjából, igaz annak vége a túlzott használat miatt nyitott, vagy törött.⁵⁸ Halimba-Cseres temetőből 8 ilyen formájú gyűrű ismeretes, egyéb mellékletek a 11. század középső harmadát megjelölve e gyűrűk elterjedésének.⁵⁹ A 88. sírban 3 db gyűrű volt a váz jobb kézcsontjain. A gyűrűk egyidejű keltezését ezáltal pontosítva. Mindhárom gyűrű félkör átmet-

szetű, bronzból öntött, két gyűrű zárt karika, egy pedig nyitott elhegyesedő végű, formája szintén kissé szögletes (12. kép 2–4). A 92. sír gyűrűje bronzból öntött „tarajos” karikagyűrű, melynek keltezése és analógiái jól meghatározhatóak. A gyűrű felületén egy kiemelkedő borda fut végig, mellette vékony sávban keretelve azt, a bordát pedig bevagdosással, mintegy „tarajossá” tették. Ez a kialakítás nagyban emlékeztet a sodrott/fonott gyűrűk háromszög alakú átmetszetére (12. kép 5). A Halimba-Cseres temető öt sírjából került elő ilyen gyűrű (113, 147, 631, 770. sír). Két sírban dénár is volt a mellékletek között (770. sír: I. András, 113. sír: Salamon).⁶⁰ Noha számos 11. századi temetőben kerül napvilágra fonást utánzó öntött karikagyűrű, kiemelten nem foglalkozott velük a kutatás. Kiss Gábor Vas megyei korpusz kötetében részletes típustáblákat közöl, melyek remek párhuzamot jelentenek a gyűrűk e típusának feldolgozásához.⁶¹ Minden összefoglaló munka külön típustáblán teszi közzé az öntött gyűrűk variációit, de részletes elemzésüket nem végezte el. Kivételt képeznek a délszláv szakirodalmak, melyek meglehetősen aprólékosan elemzik a típusokat. Zejlko Demo Vukovár-Lijevo-Bara temetőt feldolgozó kötetében a 2.2–4. típuszámmal elemezte ezeket a gyűrűket, és „félkör átmetszetű, bordákkal tagolt” gyűrűk elnevezést adta nekik, 10. század végére a 11. század elejére keltezte.⁶² Elkülönít olyan gyűrűket – amit ő „álcavart mintázatú”-ként ír le –, amelyek a hosszanti többszálás csavart mintákat másolták, keltezésüket a 11. század első évtizedeire tette (2.3. típus).⁶³ Kiemelhető még Giesler munkája, aki szintén észrevette a típusbeli eltéréseket, de kronológiai rendszert nem dolgozott ki rájuk.⁶⁴

⁵⁶ SZILÁGYI 1994, 33. típus; KISS 1983, 83, 94, 108, 17, 27, 41. tábla.

⁵⁷ SZÖKE-VÁNDOR 1987, 76.

⁵⁸ HORVÁTH 2016, 134.

⁵⁹ SZIGETI 2023 IN PRINT.

⁶⁰ SZIGETI 2023 IN PRINT.

⁶¹ KISS 2000.

⁶² DEMO 2009, 517, 503, Fig 43a.

⁶³ DEMO 2009, 517–518.

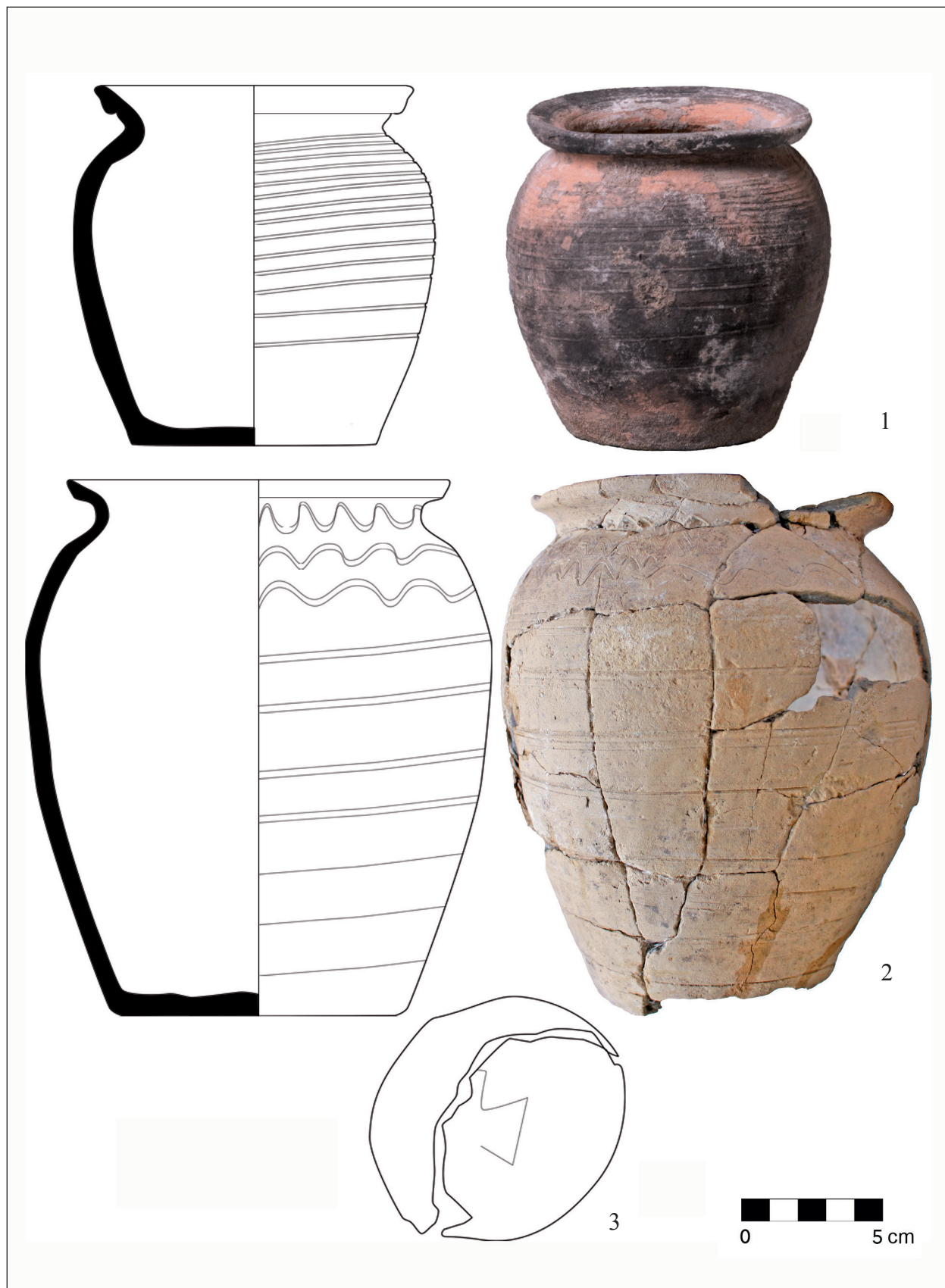
⁶⁴ GIESLER 1981.

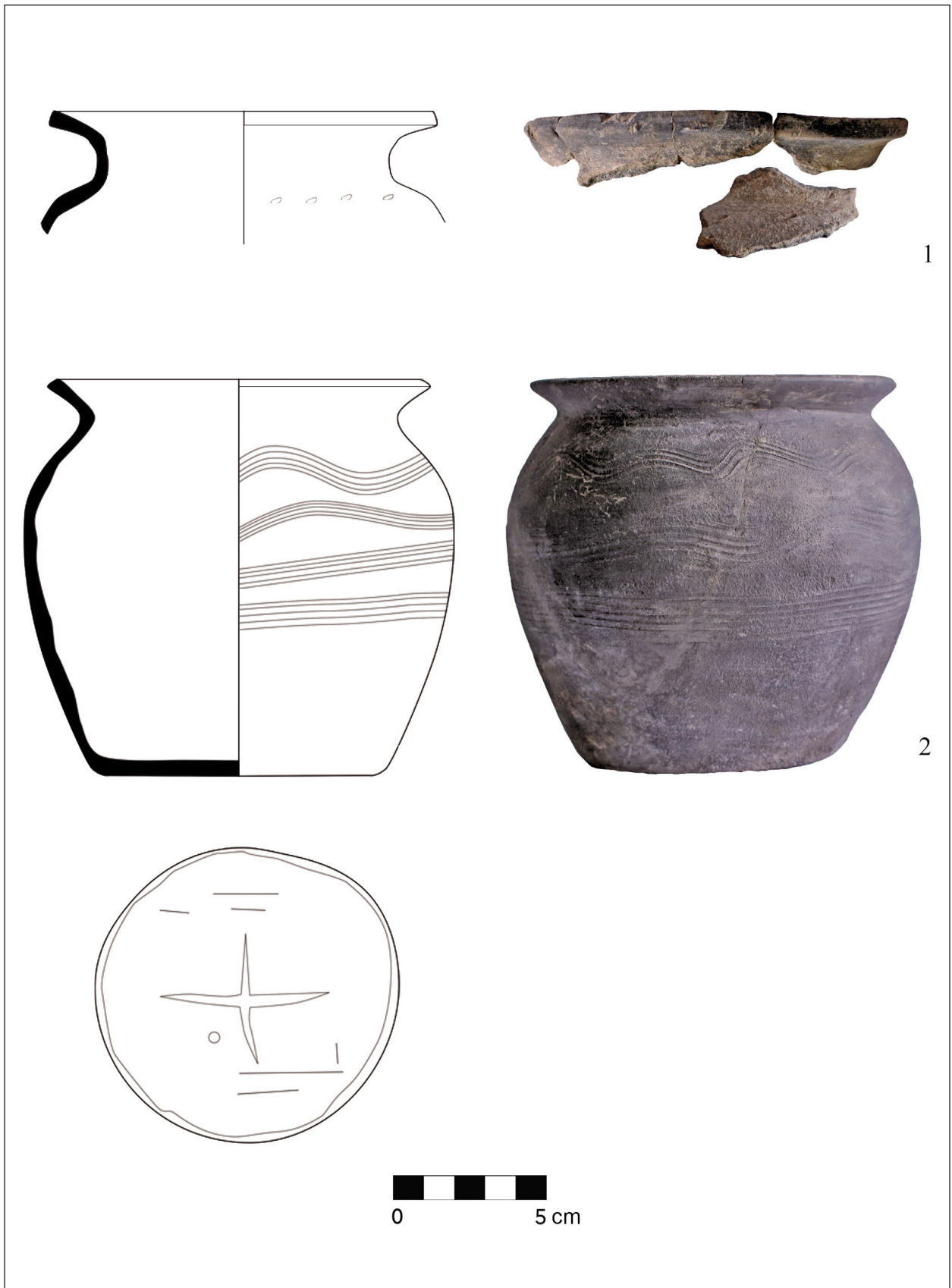
5. kép. 1–3: 1. temető 13. sír, 17. sír, 22. sír
 Fig. 5. 1–3: Cemetery 1, Graves 13, 17 and 22

6. kép. 1: 1. temető 23. sír; 2–3: 2. temető 26. sír, 31. sír
 Fig. 6. 1: Cemetery 1, Grave 23; 2–3: Cemetery 2, Graves 26 and 31

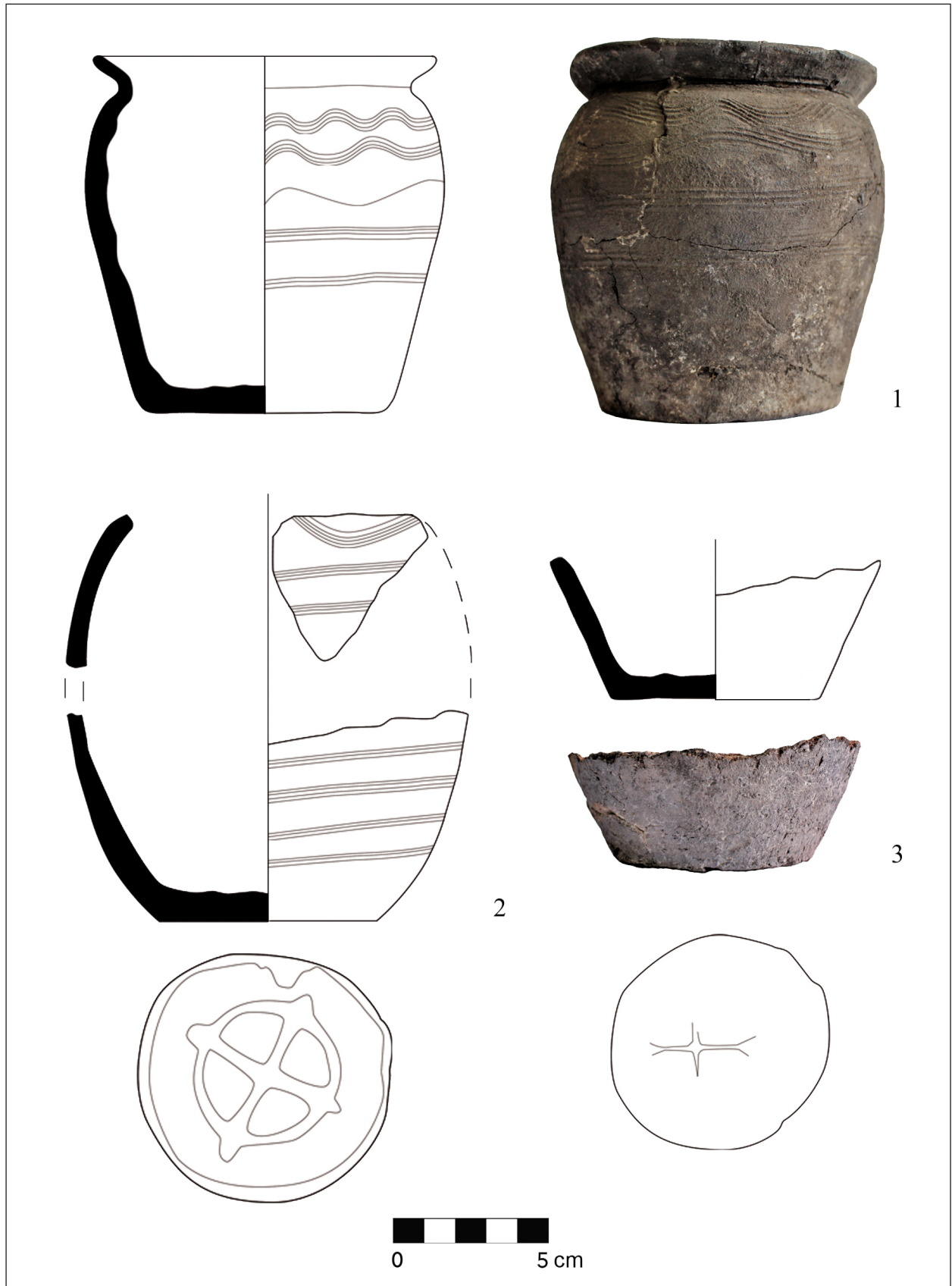
7. kép. 1–2: 2. temető 34. sír, 63. sír
 Fig. 7. 1–2: Cemetery 2, Graves 34 and 63

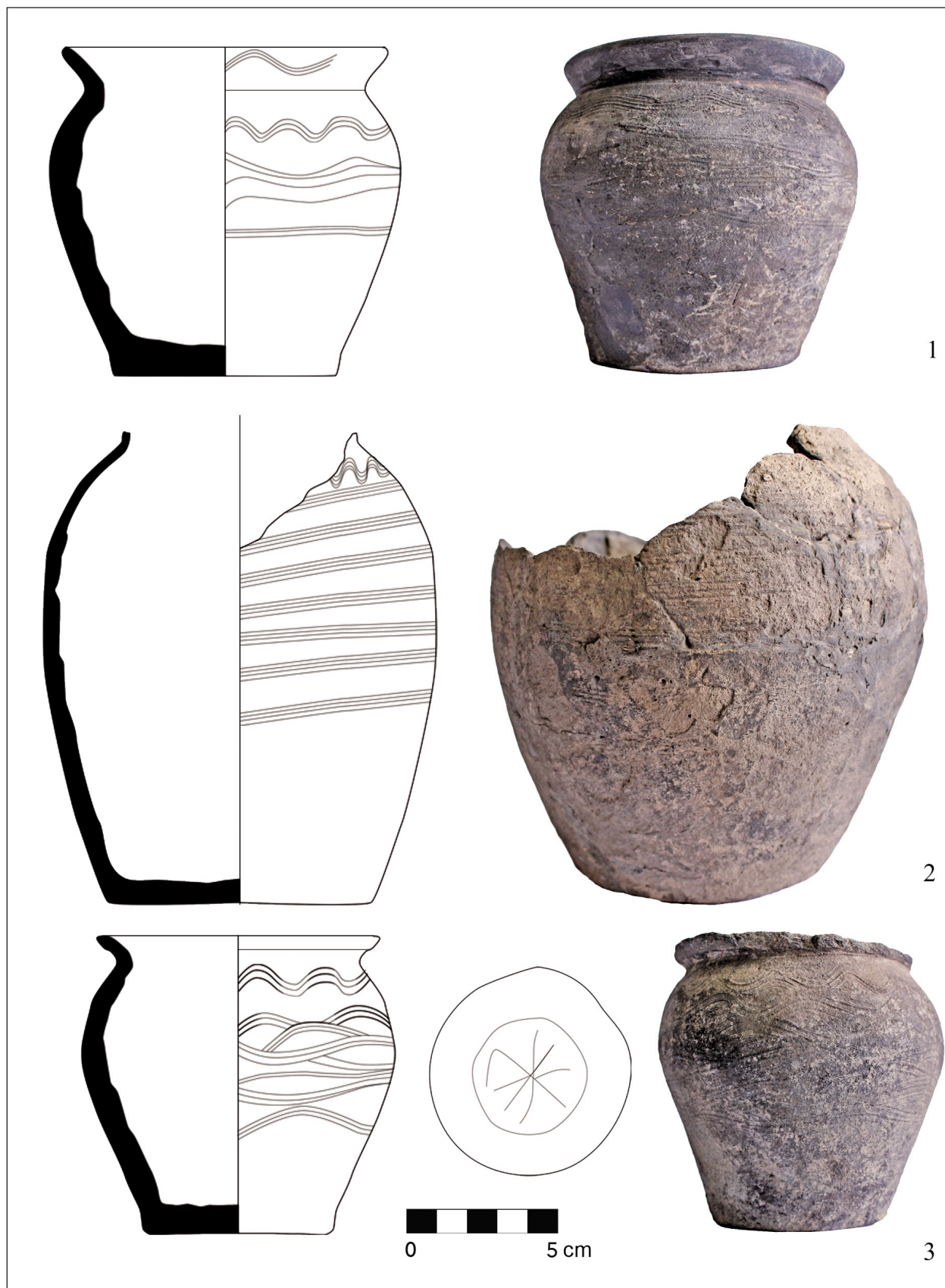
8. kép. 1–2: 2. temető 51. sír; 88. sír
Fig. 8. 1–2: Cemetery 2, Graves 51 and 88

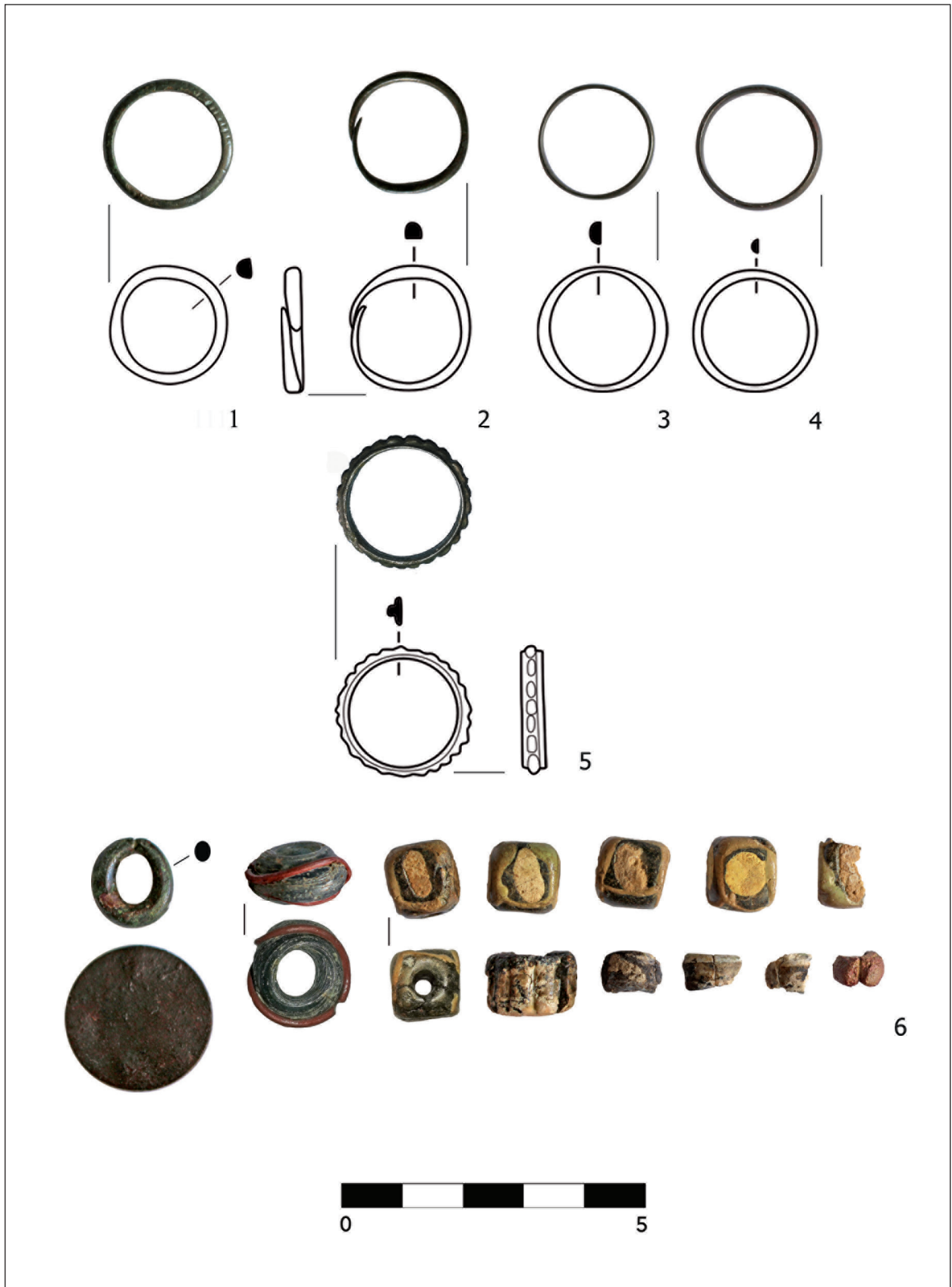
9. kép. 1–2: 2. temető 77. sír, 79. sír
Fig. 9. 1–2: Cemetery 2, Graves 77 and 79

10. kép. 1–3: 2. temető 92. sír, 99. sír, 94. sír
 Fig. 10. 1–3: Cemetery 2, Graves 92, 99 and 94

11. kép. 1: 2. temető 109. sír; 2–3: 1. temető 136. sír, 141. sír
 Fig. 11. 1: Cemetery 2, Grave 109; 2–3: Cemetery 1, Graves 136 and 141

12. kép. 1: 2. temető 22. sír; 2–4: 2. temető 88. sír; 5: 2. temető 92. sír; 6: 1. temető 13. sír
 Fig. 12. 1: Cemetery 2, Grave 22; 2–4: Cemetery 2, Grave 88; 5: Cemetery 2, Grave 96; 6: Cemetery 1, Grave 13

CSEPEL-SZABADKIKÖTŐ 10–11. SZÁZADI TEMETŐK ÉTELMARADVÁNYAINAK VIZSGÁLATA

Bevezetés

Gabonaszemek ritkán, de ételmaradványok még ritkábban kerülnek elő csontvázas sírokból, mert inkább csak telepfeltárásokon számíthatunk rájuk. A régészeti feltárásokból származó élelmiszer-maradványok önálló formában (liszt, kása, kenyér maradványok), vagy tárgyakra tapadtan (fém tárgyak felületén, kerámiaedények és kerámiatöredékek belső falára, peremére, aljára kozmálva) fordulnak elő.⁶⁵ Mindez oxigénszegény körülmények között lejátszódott kíméletes hőhatás miatti szenülés következménye. Amennyiben méretük és mennyiségük megengedi, akkor elemzésük makroszkopikus, mikroszkopikus és analitikai kémiai eljárásokkal történik. Az ételmaradványokból kimutatható vegyületszámok száma alacsony, ami a hőhatásra és a lelet korára vezethető vissza. Éppen ezért a kása és kenyér vizsgálatoknál meghatározóak a makroszkopikus vizsgálatok.⁶⁶

Sírkerámiákban csak igen ritkán maradnak meg ételmaradványok, kimutathatóságuk függ az étel típusától (leves, egytálétel, kenyér, sütemény, folyadék) és mennyiségétől, konzerválódásuktól. Amennyiben már kihűlt étel került beléjük, úgy a talaj mikroorganizmusai nyom nélkül lebontják őket. Fennmaradásuk csak akkor várható, ha melegen, még inkább forrón kerültek a szervizedényekbe a temetési rítus során, mikor is a hő belőlük nyomokban képes konzerválni bizonyos részeket, amelyek aztán igen apró szenült, vagy közel szenült töredékek formájában fennmaradhatnak.

Anyag és módszer

Csepel-Szabadkikötő területén két 10–11. századi temető 143 sírját tártak fel 2015-ben. A csontvázas sírok közül 20 temetkezésben edényeket találtak. A megfigyeléseink szerint égési nyomok, azaz fekete kormos felület minden edényen volt. Az edények *in situ* helyzetéből a halott számára elhelyezett ételmellékletekre lehet következtetni. Az edények restaurálása során a bennük talált talajt összegyűjtötték, melyből 18 db talajmintát 2015. november 9-én archaeobotanikai feldolgozás céljából átvet-

tünk. A feldolgozó munkákat 2016. augusztus 10-én fejeztük be (*1. táblázat*). Az edényekből eltávolított földminták felületén sötétebb színű szerves eredetű foltokat lehetett megfigyelni. Az edénybetöltések tömegét lemértük, majd a nem túl tömör földmintákat három napra ionmentes vízbe tettük. Az edénybetöltések földmintájának iszapolás előtti tömege: 12,50 kg volt. A lassan felpuhult, kolloid méretű iszapszemcséket tartalmazó mintákat 0,25 mm lyukbőségű szitán át, az esetleges kontamináció elkerülése végett, vezetékes vízzel kiiszapoltuk. Az átiszapolt anyagot szobahőmérsékleten megszáritottuk.

A visszamaradt és megszáradt maradványokat Zeiss Discovery V20-as sztereo binokuláris mikroszkóp alatt átválogattuk. A szerves maradványokat a szervetlenektől (kerámiatöredék, faszén) elkülönítettük. Bennük az alábbi szervetlen és szerves maradványokat találtuk: kerámiatöredékek, faszén, mag, ételmaradványok. Az archaeobotanikai maradványokról az említett mikroszkóp alatt Canon EOS 5D típusú kamerával felvételeket is készítettünk (*13–15. kép*).

Eredmények és értékelésük

Egyes mintákban kerámiatöredékek is voltak. Ezek az edények belső felületéről lekapart kerámiatöredékek pontos száma, azok morzsálékossága miatt, nem, csak relatív mennyisége adható meg: $x=1-10$ db, $xx=10-50$ db. Mindössze egyetlen faszéndarabka került elő a 63. számú sírból, melynek mérete nem érte el az 1 mm-t. A megvizsgált 12,05 kg össztömegű 18 db mintából 11-ben találtunk ételmaradványt, 7 db pedig ebben a tekintetben üresnek bizonyult. A leletanyag jelentőségét csak fokozza, hogy ezek az első 10–11. századból származó sírkerámiák, amelyekben bizonyítottan ételmaradványok voltak.

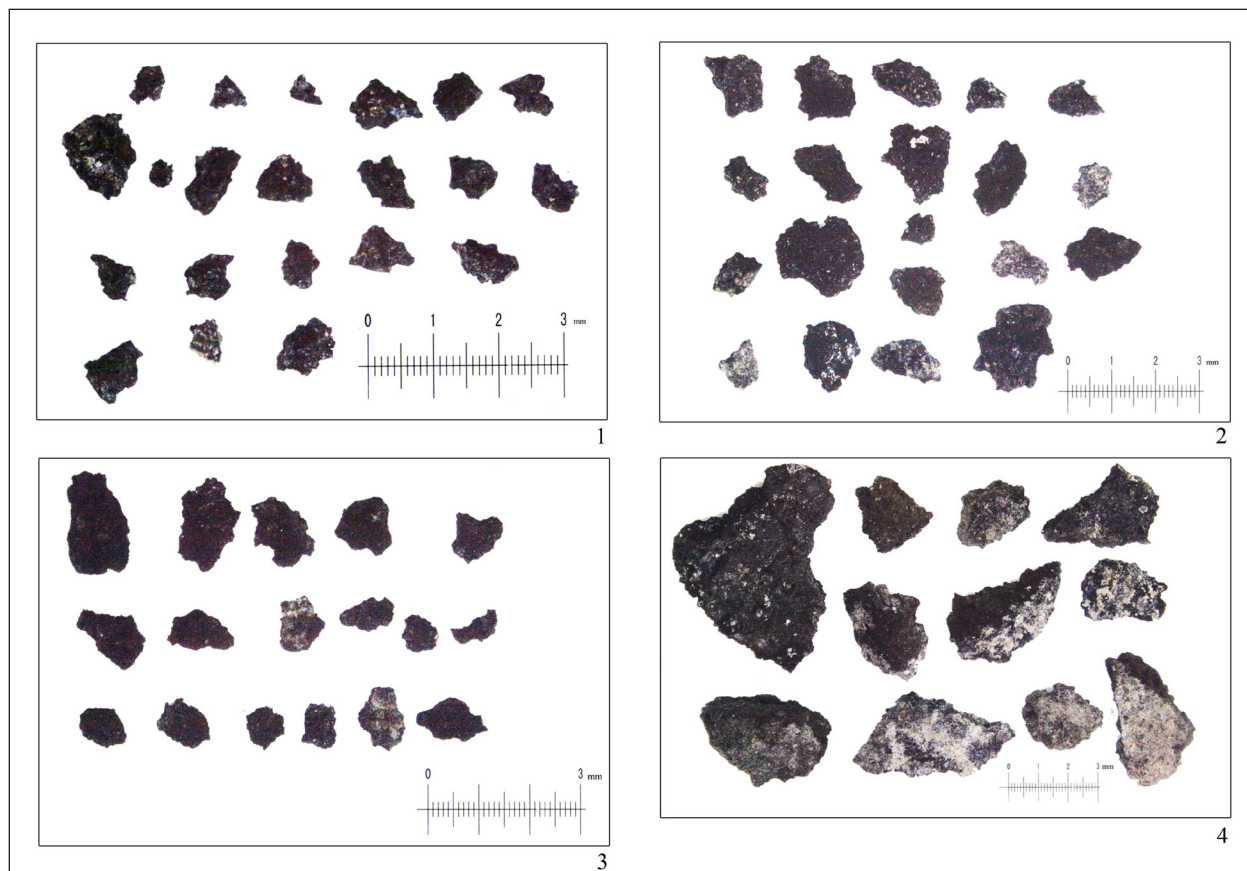
Jelen esetünkben ezek annyira elaprózottak, és mintánkénti mennyiségük olyan kevés, volt, hogy sem mikroszkopikus feltárásuk, sem analitikai kémiai elemzésük szóba sem jöhetett. Ezért pontos számukat nem, inkább csak relatív mennyiségü-

⁶⁵ GYULAI 2010.

⁶⁶ WÄHREN 1989.

1. táblázat. Budapest XXI. Kerület Csepel-Szabadkikötő 10. századi temető edénybetöltéseinek vizsgálata

Sorszám	Sírszám	Leletnyilvántartási szám	Talajminta száma	Talajminta tömege (kg)	Mintavétel időpontja	Kerámia-töredék	Faszén	Mag (szenült)	Ételmaradvány típusa	Leírása	Relatív mennyisége	Étel-töredékek mérete
1	5.	11.	219.	0,40	2015.05.12.				-			
2	12.	13.	206.	1,10	2015.05.18.				-			
3	13.	23.	251.	0,80	2015.05.15.				-			
4	17.	210.	209.	0,90	2015.06.02.				-			
5	22.	216.	215.	0,50	2015.06.03.				gabonakása	finom és közepesen finom gabonaőrleményből	xx	≤ 1 mm
6	23.	204.	203.	1,00	2015.06.03.	x			gabonakása	finom és közepesen finom gabonaőrleményből	xx	≤ 1 mm
7	26.	14.	213.	0,30	2015.06.04.				-			
8	31.	208.	207.	0,40	2015.06.03.				gabonakása	finom és közepesen finom gabonaőrleményből	x	≤ 1 mm
9	34. (a-b sír)	212.	211.	1,30	2015.06.05.				gabonakása	finom és közepesen finom gabonaőrleményből	xx	≤ 1 mm
10	51.	195.	194.	0,40	2015.06.11.				tészta/sütemény	finom gabonaőrleményből	x	≤ 1 mm
11	63.	189.	188.	0,30	2015.06.16.		1 db (< 1 mm)		-			
12	77.	202.	201.	0,60	2015.06.16.	xx			tészta/sütemény	finom gabonaőrleményből	xxx	≤ 1 mm
13	79.	187.	187.	0,10	2015.06.16.				egytálétel? nyomok	finom gabonaőrleményből készült tészta	x	≤ 1 mm
14	88.	193.	192.	1,30	?				-			
15	92.	197.	198.	0,60	2015.06.18.				tészta/sütemény	finom gabonaőrleményből	x	≤ 1 mm
16	99.	24.	-	-	-	-			-		-	-
17	94.	196.	-	-	-	-			-		-	-
18	109.	191.	190.	0,50	2015.06.24.				tészta/sütemény	finom gabonaőrleményből	x	≤ 1 mm
19	136.	200.	199.	1,30	2015.06.29.	x		Chenopodium album: 2 db	leves?	kerámia-töredékek felületén égett réteg	x	≤ 1 mm
20	141.	218.	217.	0,25	2015.07.07.				egytálétel?	finom gabonaőrleményből készült tészta	x	≤ 1 mm
21	1 db taplóirtó vascsőecske szerves maradványainak vizsgálatára		-	-	-	-			-		-	-
22	138	220/1.	-	-	-	-			-		-	-

13. kép. 1: Gabonakása-töredékek a 2. temető 31. sírjának edényéből. Nagyítás: 10x; 2: Gabonakása-töredékek az 1. temető 22. sírjának edényéből. Nagyítás: 10x; 3: Gabonakása-töredékek a 2. temető 34. sírjának edényéből. Nagyítás: 15x; 4: Gabonakása-töredékek az 1. temető 23. sírjának edényéből. Nagyítás: 7,5x

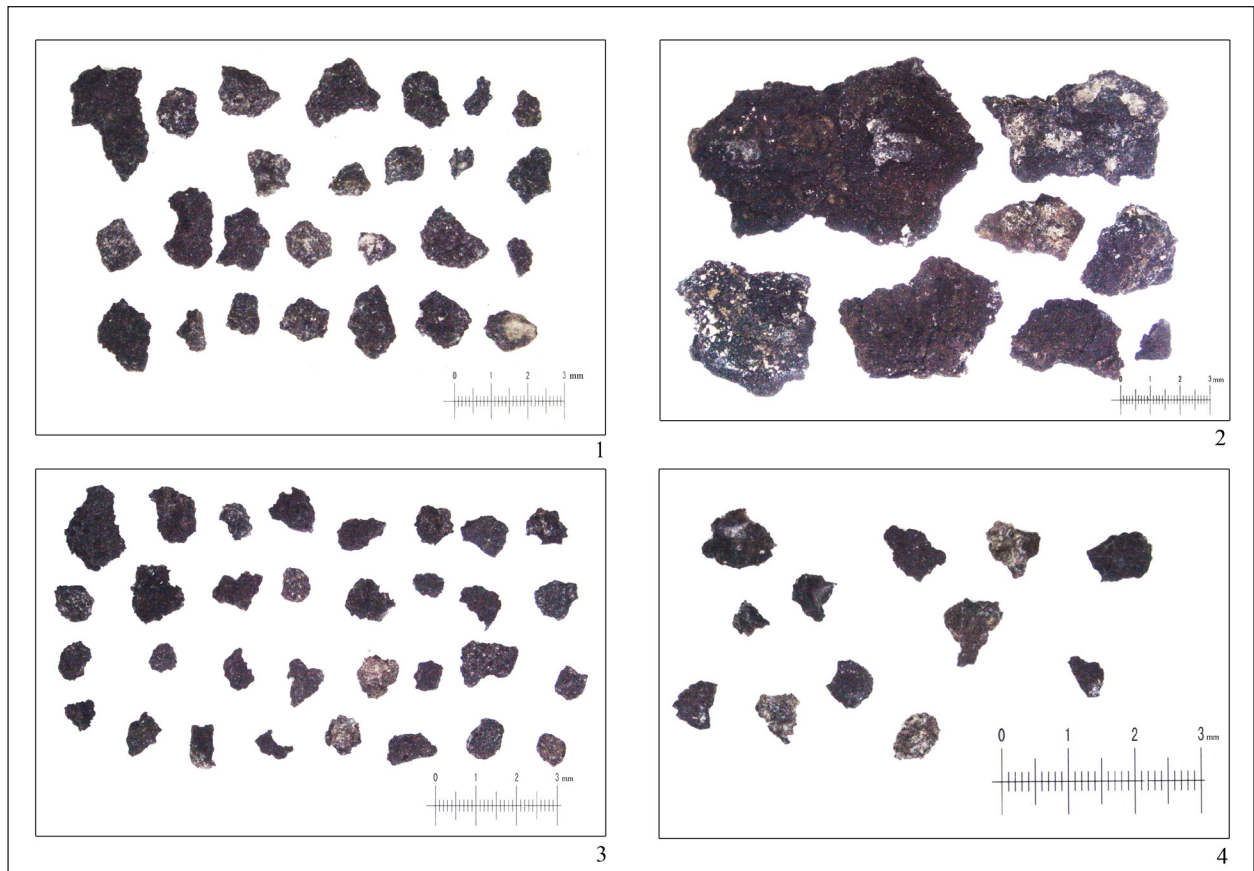
Fig. 13. 1: Remains of crushed cereal from vessel of Grave 31, cemetery 2. (10x enlargement); 2: Remains of crushed cereal from vessel of Grave 22, cemetery 1. (10x enlargement); 3: Remains of crushed cereal from vessel of Grave 34, cemetery 2. (15x enlargement); 4: crushed cereal from vessel of Grave 23, cemetery 1. (7.5x enlargement)

ket lehetett megadni: $x=1-10$ db, $xx=10-50$ db, $xxx=50-100$ db. Még a legnagyobbak mérete is csak ritkán haladta meg az 1 mm-t. Diaszpórát mindössze egy alkalommal sikerült kimutatni. A 141. sírból származó edény betöltésében 2 db fehér libatop (*Chenopodium album*) magot találtunk.

A megtalált fehér libatop magok véletlenül kerülhettek az edényekbe, ahol aztán az oxigénszegény környezetben a kihűlő ételek hőjétől lassan átszenezedtek. A fehér libatop közönséges ruderális gyom. Az emberi települések állandó kísérője. A taposásos területek jellegzetes faja. Ruderális gyomtársulások tagja, és mint ilyen, minden olyan emberi behatásnak kitett területen (árkok, utak mentén, töltésoldalakon, parlagon, épületek környékén) előfordul,

ahol a talaj nitrogénben gazdag, esetleg trágyázott. Kedveli a humuszos kultúrtalajokat, de ártereken és szikeseken is megél. Mindenféle vetésben, de főleg a kapásokban gyakori, olykor tömeges. A talaj magkészletének alkotója, azaz a talaj „magbankjában” sokáig megőrződnek apró magjai, és akár 80 cm mélyre is leülepedhetnek. Ráadásul a kisebb magvak sajátossága, hogy a felszínről a mélyebb részekbe is szedimentálódhatnak. Ugyanakkor állatjártatok útján is bekerülhetnek.⁶⁷ Hogy a fent leírt lehetőségek melyike volt a két mag bekerülésének oka, nem tudjuk. A fent leírt összehasonlító makroszkopikus feldolgozási módszerrel a mintákban több típusú ételmaradványt találtunk: négy esetben finom és közepesen finom gabonaőrleményből készült ga-

⁶⁷ CSONTOS 2001.

14. kép. 1: Tészta- vagy süteménytöredékek a 2. temető 109. sírjának edényéből. Nagyítás: 7,5x; 2: Tészta- vagy süteménytöredékek a 2. temető 77. sírjának edényéből. Nagyítás: 7,5x; 3: Tészta- vagy süteménytöredékek a 2. temető 88. sírjának edényéből. Nagyítás: 10x; 4: Tészta- vagy süteménytöredékek a 2. temető 51. sírjának edényéből. Nagyítás: 15x
 Fig. 14. 1: Remains of pasta or cake from vessel of Grave 109, cemetery 2. (7.5x enlargement); 2: Remains of pasta or cake from vessel of Grave 77, cemetery 2. (7.5x enlargement); 3: Remains of pasta or cake from vessel of Grave 88, cemetery 2. (10x enlargement); 4: Remains of pasta or cake from vessel of Grave 51, cemetery 2. (15x enlargement)

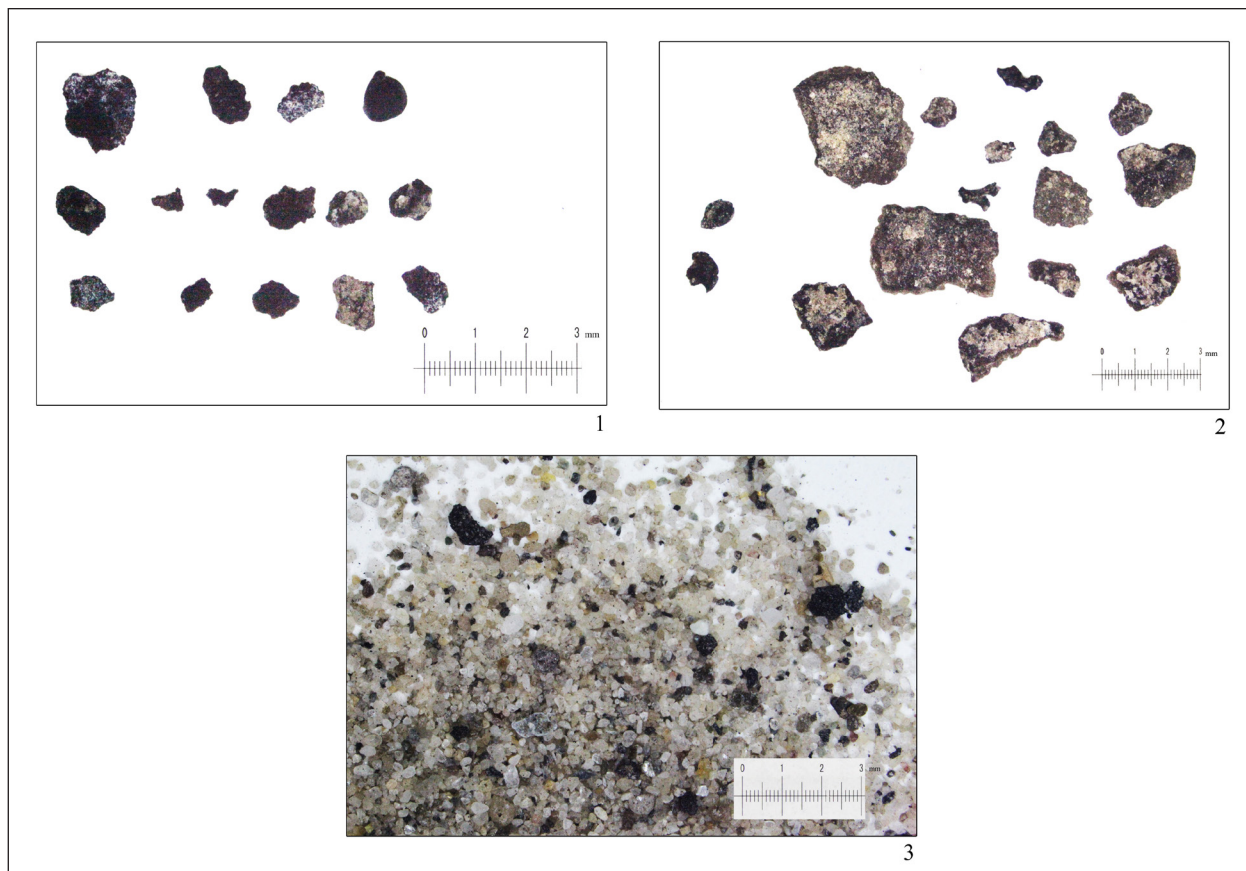
bonakását, négy esetben finom gabonaőrleményből (liszt) készült tésztát vagy süteményt, két esetben ugyancsak finom gabonaőrlemény felhasználásával készült egytálétel tésztájának töredékét, egy esetben kerámiatöredék felületén feltehetőleg levesből származó vékony kozmás réteget.

A töredékek felületét kisebb-nagyobb lyukak hálózták be, amelyek a különböző finomságúra őrölt gabonák (liszt, dara) tésztává gyúrása, vagy kásával keverése során keletkeztek. Kelesztésre utaló buborékot, hólyagot egyiknél sem figyeltünk meg. Szenült állapotuk hőhatásra enged következtetni. Nem valószínű, hogy égett állapotban kerültek volna az edényekbe, sokkal inkább melegen öntötték/tették a megfőzött/sütött ételeket beléjük, majd aztán a sírokba. A kihűlő ételek egyes részei levegőtől elzárta vizet vesztek, majd a redukív oxidáció miatt részben vagy egészben elszenültek. Erre utal, hogy

a részben szenült töredékeken a szenült részek körül barnulás figyelhető meg. Nagyon is valószínű, hogy az edénybe került étel hője konzerválta őket.

Sem a finom (szemcseméret kisebb, mint 0,5 mm), sem a közepesen finom őrleményből (szemcseméret nagyobb, mint 0,5 mm, olykor 1 mm körüli) készült ételmaradványokon tejsavas erjedésnek, azaz kelesztésnek nem látni buborékos nyomát. Felületük és a töredékek felszíne egyenletes. Kivételt talán csak a 77. sírből származó finom gabonaőrleményből főzött, még inkább sült tészta/sütemény jelent. Ennek egyes töredékei a zsírsavak sóinak kiválásától jellegzetesen fényesek voltak, azaz készítésükhöz bizonyosan zsírt használtak.

Az itt termesztett gabonafélék felhasználásának fontos bizonyítékai ezek a sírkerámiákban talált ételmaradvány-töredékek. Nyilván ezek kedvelt ételféleségek lehetettek. Mindez általánosan el-

15. kép. 1: Egytálétel-maradványok az 1. temető 141. sírjának edényéből. Nagyítás: 10x; 2: Egytálétel-maradványok a 2. temető 79. sírjának edényéből. Nagyítás: 10x; 3: Kerámiatöredék felületén levestől (?) származó kozmás réteg. 1. temető 136. sírjának edénye. Nagyítás: 7,5 x. Gyulai Ferenc felvételei

Fig 15. 1: Remains of one-course dish from vessel of Grave 141, cemetery 1. (10x enlargement); 2: Remains of one-course dish from vessel of Grave 79, cemetery 2. (10x enlargement); 3: Remains of burnt soup (?) from vessel of Grave 136, cemetery 1. (7.5x enlargement) (Photos by Ferenc Gyulai)

terjedt fogyasztási szokást és ezzel párhuzamosan halotti rítust fémjelez. Fontos információkkal szolgálnak a 10. századi temetési szokásokat illetően. A többféle ételből következően az itt élők változatos gasztronómiai ismeretekkel rendelkeztek. Ezek az ételmaradványok semmiképpen sem tekinthetők különlegesnek, így szinte bizonyos, hogy a halottak mellé a mindennapok ételei kerültek. Ezeket nem hagyták kihűlni, hanem ugyanúgy, ahogy azt életében mindig is tették, melegen szervírozták neki.

A honfoglalás körüli időkből már számos ételmaradvány ismert. Ezek a 10. századi ételtöredékek azonban lényeges különbséget mutatnak a Csepelen találtakhoz képest. Egyrészt előkerülési körülményeik miatt, hiszen telepeltetés objektu-

maiból (gödrök, kemencék) származnak és nem temetőfeltárásból, másrészt önálló formában, illetve főzőedényekből kerültek elő. Ilyenek a Lébény-Billedombról, Takács Miklós feltárásiából 1993-ban származó gabonakásák, illetve az Edelény-Borsodi földvár 1992–1998. évi ásatásán Wolf Mária által talált főzőedényekből előkerültek, bennük különböző húsos kásákkal és egyéb egytálételekkel.⁶⁸

Leginkább azonban a Szegvár-Oromdülő kora avar temető sírjaiból és az ott talált kerámiákból származó ételmaradványokkal mutatnak hasonlóságot a csepelieliekkel részben előkerülési körülményeik, részben pedig típusaik miatt (Lőrinczy Gábor ásatása, 1990). A gabonafélék felhasználásának fontos bizonyítékai az itt talált sok és apró, szennelt

⁶⁸ GYULAI 2014.

kása töredék. Ezek az igen apró töredékek vagy inkább csak morzsák, nagyon hasonlítottak egymásra. Kivételt csak az egyik sírkerámiában talált maradványok jelentettek, ahol gabonadara örleménybe

sütve 2 db kölesszem is előfordult. A sírkerámiák betöltéseiben talált többnyire szenült töredékeken kívül kevésbé szenült, inkább csak barnult töredékek is voltak.

ÖSSZEFOGLALÁS

A két temetőtöredék 20 kerámiaedényének elemzése fontos adalékkal szolgálhat a 10–11. századi kerámiautatós problémájához, datálási nehézségeihez. A temetőben az obulusadás szokása véleményünk szerint látványosan váltja fel az étel-ital mellékletet, azaz az edények mellékletként való sírba kerülését, időszakát Szt. (I.) István uralkodásának idejére datáljuk. Ennek okaként a pénzforgalom megindulását, illetve ehhez köthetően a hitvilági elemek megváltozását jelölnék meg. A temető 15 db I. (Szent) István denárja⁶⁹ azt jelzi, hogy a területen élő lakosság nagymértékben kivette részét az ezredforduló első évtizedeinek kereskedelméből, vagy az átkelő közelsége miatt annak jövedelméből, és hozzájutott első királyunk veretéhez. Megjegyez-

nénk, hogy a temetkezési szokások megváltozását új népcsoportok betelepítése is okozhatta, mely I. (Szent) István telepítési tevékenységei okán akár realitás is lehet egy fontosabb dunai átkelőhely közelében. Az okok kifejtése szétfeszítené a dolgozat kereteit, esetünkben az edények datálását ez alapján elég jól elvégezhetjük, mely a tanulmány céljaként jelen esetben elégségesnek tekinthető. Úgy véljük a két temető kerámiaanyaga nagy biztonsággal a 11. század első harmadának végéig, a 10. század végétől keltezhető, így a 20 edényt közel 40 évre tudjuk datálni. Fontos adalék továbbá a kerámiaedények tartalmának vizsgálata is, mely a 18 vizsgálható mintából 11 esetben gabonaétel maradványát mutatta ki.

IRODALOM

- BENCZE–SZIGETI 2010: Bencze Z. – Szigeti J.: Honfoglalás kori temető Soroksár határában (Cemetery from the Hungarian Conquest Period on the Route of the M0 Ring Road). *Budapest Régiségei* 42–43 (2010) 53–79.
- BENCZE–SZIGETI 2015: Bencze Z. – Szigeti J.: A Pesti-síkság honfoglalás és kora Árpád-kori temetői (Soroksár, Pesterzsébet, Kispest-Pestszentlőrinc és a Csepel-sziget) (Cemeteries from the Hungarian Conquest and Arpadian Ages on the Pest plains). *Budapest Régiségei* 48 (2015) 95–130.
- BÍRÓ 2015: Bíró Gy.: Árpád-kori fenékbélyeges kerámiák Jászfényszaru – Szőlők alján. Észrevételek a fenékbélyeges edények kérdéséhez (Árpádenzeitliche Keramiken mit Bodenstempel in Jászfényszaru-Szőlők alja. Bemerkungen zur Frage von Keramiken mit Bodenstempel). In: *Fiatal Középkorosi Régészek VI. konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk.: Szöllősy Cs. – Pokrovenszki K. Székesfehérvár 2015, 79–99.
- CSONTOS 2001: Csontos P.: *A természetes magbank kutatásának módszerei*. Synbiologia Hungarica 4. Budapest 2001.
- DEMO 2009: Demo, Z.: *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture: Vukovar-Lijeva Bara (X–XI. stoljeće)* (An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture: Vukovar-Lijeva Bara (10th–11th Centuries)). Zagreb 2009.
- GIESLER 1981: Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijel Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. *Praehistorische Zeitschrift* 56:1 (1981) 3–167. <https://doi.org/10.1515/prhz.1981.56.1.3>

⁶⁹ SZIGETI 2018, 236–239.

- GYULAI 2010: Gyulai, F.: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverages Remains in the Carpathian Basin: an Archaeobotanical Investigation of Plant Cultivation and Ecology from the Neolithic until the Late Middle Ages*. Budapest 2010.
- GYULAI 2014: Gyulai F.: Újabb eredmények a honfoglaló magyarság étkezési kultúrájának feltárásában: Edelény-Borsodi földvár ételmaradványainak vizsgálata. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 715–734.
- HORVÁTH 2014: Horváth C.: *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 8. Szeged 2014.
- HORVÁTH 2016: Horváth C.: *Kora Árpád-kori temető Szombathely-Kisfaludy Sándor utca területén. S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon*. Szombathely 2016.
- HORVÁTH–MERVA–TOMKA 2012: Horváth C. – Merva Sz. – Tomka P.: Oroszvár (Rusovce, Sl.) 10–11. századi temetője (10th–11th century cemetery of Oroszvár (Rušovce, Slovakia). In: *Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén*. Szerk.: Liska A. – Szatmári I. Békéscsaba 2012, 375–404.
- HÖLLRIGL 1930: Höllrigl J.: Árpád-kori keramikánk. *Archaeologiai Értesítő* 44 (1930) 142–170.
- I. MELIS 1997: I. Melis K.: Árpád-kori temetők a pesti határban (11–13. század). *Budapest Régiségei* 31 (1997) 41–77.
- I. MELIS 2005: I. Melis K.: Adatok a Buda és Pest körüli, 11–13. századi temetők régészeti kutatásához. In: *A középkori templom körüli temetők kutatása*. Opuscula Hungarica 6. Szerk.: Ritoók Á. – Simonyi E. Budapest 2005, 71–76.
- JANKOVICH 1991: Jankovich B. D.: Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976–1978 (Ausgrabungen auf dem Gebiet des arpadenzeitlichen Dorfes Fenék 1976–1978). *Zalai Múzeum* 3 (1991) 185–210.
- KISS 1969: Kiss, A.: Über die Keramikverbundenen Bestattung sarten im Karpaten-becken des 10–11. Jahrhunderts. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/2 (1969) 175–182.
- KISS 1983: Kiss A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei (Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn)*. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 1. Budapest 1983.
- KISS 2000: Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei (Archaeologische und Historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10–12. Jahrhundert)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 2. Szombathely 2000.
- KOVALOVSZKI 1980: Kovalovszki J.: *Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század) (Siedlungsausgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzezeit, 3–4. und 11–13. Jahrhundert)*. Fontes Archaeologici Hungariae 16. Budapest 1980.
- KVASSAY 1982: Kvassay J.: *Kerámia a 10–11. századi sírokban*. Bölcsészdoktori értekezés, kézirat. Budapest 1982.
- KVASSAY 2013: Kvassay J.: Kerámia a 10–11. századi sírokban. Régi leletek, új lehetőségek (Keramik in der Gräbern des 10–11. Jahrhundert. Alte Funde, neue Möglichkeiten). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 499–510.
- LÁZÁR 1998: Lázár S.: *Kora Árpád-kori település Esztergom-Szentgyörgymezőn*. Opuscula Hungarica 1. Budapest 1998.
- MERVA 2008: Merva Sz.: *Kerámia a 10–11. századi sírokban*. Szakdolgozat, ELTE BTK Régészettudományi Intézet. Budapest 2008.

- MERVA 2016: Merva Sz.: Adatok a 10–11. századi sírokba tett kerámia kutatásához Észak- és Közép-Magyarország, illetve az Észak-Alföld területén. In: „*A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni...*” Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 59–74.
- MERVA–SZAKMÁNY 2016: Merva Sz. – Szakmány Gy.: Adatok a IX. és X–XI. századi fazekasság működéséhez. Néhány északnyugat magyarországi lelőhely kerámiájának archeometriai elemzéséből levonható tanulságok. Északnyugat-magyarországi IX–XI. századi kerámiák petrográfiai vizsgálati eredményei (Data on the organization of the 9th and 10–11 th century pottery. Results of the archaeometric study of the pottery of some North-Western Hungarian sites). In: *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Szerk.: Merva Sz. Győr 2016, 463–494.
- PARÁDI 1959: Parádi N.: *Technikai vizsgálatok népvándorlaskori és Árpád-kori edényeken*. Régészeti Füzetek 12. Budapest 1959.
- PARÁDI 1960: Parádi N.: Árpád-kori perembélyeges edénytöredék Pécsről (Gefässbruchstück aus der Arpadenzeit, von Pécs). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959 (1960)* 91–97.
- RINGER 2006: Ringer I.: Kora Árpád-kori településrészlet Tiszatarján-Naba-ér parton (Siedlungsteil aus der Arpadenzeit am Tiszatarján-Naba Back ufer). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 78 (2006)* 193–216.
- SIMONYI 2001: Simonyi E.: Kora Árpád-kori település részlet Mezőkeresztes-Cethalomról. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 23 (2001)* 359–390.
- SIMONYI 2013: Simonyi E.: Kerámiavizsgálatok eredményeinek felhasználása 10–13. századi településeink kutatásában II. (Mezőkeresztes, Hejőkürt, Felsőzsolca, Karos) (Die Nutzung der Ergebnisse von Keramikanalysen in der Forschungen der Siedlungen). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 817–838.
- SIMONYI 2016: Simonyi E.: Kísérlet egy 10–12. századi település kerámiaművességének feltérképezésére (Attempts on mapping the pottery manufacture of an 11th–12th century settlement). In: „*A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni...*” Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 89–102.
- SZIGETI 2005: Szigeti J.: *Halimba-Cseres 10–12. századi temető kerámiaanyaga*. ELTE BTK szakdolgozat. Budapest 2005.
- SZIGETI 2016a: Szigeti J.: Csepel „Ófalu” területén végzett telepfeltárás eredményei I. (10–13. század) Csepel, Szabadkikötő út 1–3. Ferroport Kft. (Results of the Excavation on the Area of Csepel „Ófalu” 1. (10th–13th century) – Csepel, Szabadkikötő út 1–3. Ferroport Kft.). *Budapest Régiségei* 49 (2016) 89–130.
- SZIGETI 2016b: Szigeti J.: Különleges formájú kerámiaedények Halimba-Cseres 10–12. századi temetőjében (Unique Ceramic Earthenwares in the 10th–12th Century Cemetery of Halimba-Cseres). In: „*A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni...*” Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 75–88.
- SZIGETI 2018: Szigeti J.: Két különleges viseleti forma Csepel-Szabadkikötő 10–11. századi temetőiben. In: „*Hadak útján*”. *A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája*. Szerk.: Forisek P. – Szabó Á. – Szakács J. Debrecen 2018, 231–256.
- SZIGETI 2023 IN PRINT: Szigeti J.: *Halimba-Cseres 9–12. századi temetők újrafeldolgozása*. In print.
- SZIGETI–HORVÁTH–TEREI 2016: Szigeti J. – Horváth V. – Terei Gy.: 10–11. századi temetők és Árpád-kori településnyomok Csepel-Szabadkikötő területén, 2015 (Tenth to eleventh century cemeteries and Árpád Period settlement remains in the territory of the Free Port of Csepel, 2015). *Aquincumi Füzetek* 22 (2016) 106–125.

- SZIGETI–SZILÁGYI 2013: Szigeti J. – Szilágyi V.: Halimba-Cseres 10–12. századi temető kerámiaanyaga. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 861–884.
- SZILÁGYI 1994: Szilágyi, K.: Perlentypen aus dem X–XI. Jahrhundert in Ungarn und ihre archäologische Bedeutung. *Památky Archeologické* 85:2 (1994) 75–110.
- SZÖKE 1994: Szöke B. M.: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I–II (Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garanóbonc-Ófalu I–II). *Zalai Múzeum* 5 (1994) 252–317.
- SZÖKE–VÁNDOR 1987: Szöke B. M. – Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*. Fontes Archaeologicae Hungariae 12. Budapest 1987.
- TAKÁCS 1996: Takács M.: Veszprém megye 10–11. századi kerámiája (Die Keramik des Komitats Veszprém im 10.–11. Jh). *Pápai Múzeumi Értesítő* 6 (1996) 329–351.
- TAKÁCS 1997: Takács M.: A honfoglalás kori edénművesség. In: *Honfoglalás és néprajz*. Főszerk.: Györffy Gy. Budapest 1997, 205–225.
- TAKÁCS 1998: Takács M.: Kisfazék – bögre – csupor. *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1995–1997 (1998) 61–73.
- TETTAMANTI 1975: Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében (Begräbnissen im 10–11. Jh. im Karpatenbecken). *Studia Comitatus* 3 (1975) 79–123.
- TÖRÖK 1962: Török Gy.: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*. Archaeologia Hungarica 39. Budapest 1962.
- VÉNINGER 2019: Véninger P.: 10. századi fazekak készítése. In: „*Hadak útján*”. *A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája*. Szerk.: Forisek P. – Szabó Á. – Szakács J. Debrecen 2018, 293–310.
- WÄHREN 1989: Währen M.: Brot und Gebäck von der Jungsteinzeit bis zur Römerzeit. *Helvetica Archaeologica* 20 (1989) 82–116.
- WOLF 2003: Wolf M.: Adatok 10. századi edénművességünkhöz. A borsodi leletek tanulságai (Informationen zu unzure Töpferkunst des 10. Jahrhunderts. Des Lehre der Funde in Borsod). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 42 (2003) 85–108.
- WOLF 2013: Wolf M.: Kerámiavizsgálatok eredményeinek felhasználása 10–13. századi településeink kutatásában I. (Borsod) (Die Nutzung der Ergebnisse von Keramikanalysen in der Forschung der Siedlungen des 10–13. Jahrhunderts I. (Borsod). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 861–884.
- WOLF 2019: Wolf M.: *A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk kutatása (Borsod Hillfort. Research on a county seat from the period of the founding of the Hungarian state)*. Monográfiák A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 6. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei 10. Budapest–Miskolc–Szeged 2019.
- ZOLNAY 1968: Zolnay L.: Budapest XXI, Csepeli Szabadkikötő. *Régészeti Füzetek* 21 (1968) 56.

THE POTTERY ASSEMBLAGE FROM 10–11TH CENTURIES CEMETERIES OF CSEPEL-SZABADKIKÖTŐ SITE

JUDIT SZIGETI – FERENC GYULAI

The Budapest History Museum conducted excavations in the summer of 2015 in Budapest, district 21, in the Csepel-Szabadkikötő area. The site is located in the historical village of Csepel-Ófalu, in the vicinity of an Árpád Age royal manor house site. A total of 143 burials were uncovered in two separate cemeteries amongst which, 20 of them were graves containing pottery associated with food offerings. The analysis of the vessels (material, form and decoration), their position within graves and the typology of other grave-goods resulted in some chronological observations. The vessels from the two cemeteries can be dated from the end of the 10th century to the end of the first third of the 11th century. This dating evidence supports the presence of coin offerings from the reign of Istvan I. in the cemetery, which was the new burial custom replacing the earlier food offerings. It is rarely possible to date vessels from the 10–11th century more precisely. Further investigations of these vessels proved the presence of food remains for the first time. From the analysed 18 samples, 11 contained different kinds of cereal based food offerings. The pottery typology from the graves and the analysis of the food remains inside these vessels made it possible for us to date the burials within almost half a century. The different kinds of cereal foods provides us with interesting additional information for further investigations of the pottery from this period.

29th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

Budapest, November 15–16, 2019

